॥ॐनमोवीतरागाय॥ प्रणम्यपरमंज्योतिर्वीरनेनकविप्रिया। काव्यालंकारसूत्राणां स्वेषांवृत्तिर्विधीयते॥ छ॥ काव्यंग्रा
ह्यमलंकारात्॥ काव्यंखलुग्राह्यमुपादेयंसदयत्वलंकारात्॥ काव्यशब्दोयंगुणालंकारसंस्कृतयोःशब्दार्थयोर्वर्तते
तस्यानुशब्दार्थमात्रवचनोत्रयज्यते॥ कोसावलंकारइत्याह॥ छ॥ सौंदर्यमलंकारः॥ अलंकृतिरलंकारः॥ कर्
णसुत्यस्यापुनरलंकारशब्दोयमकादिषुवर्तते॥ छ॥ सदोषगुणालंकारानानात्वं॥ खल्वयमलंकारोदोषाना
गुणालंकाराद्यानात्मेषाः कवेः॥ छ॥ शास्त्रतस्तेदोषगुणालंकारानानात्वंशास्त्रात्स्यात्। शास्त्रतोहिताहितो
जलाद्गुणकलंकारहीनादहीतेति। किंपुनःफलमलंकारवतःकाव्येनयदर्थेयंयत्नस्त्याह॥ छ॥ काव्यंसद्दृष्टादृष्टा
र्थप्रीतिकीर्तिहेतुत्वात्॥ काव्यंसञ्चारुदृष्टप्रयोजनंप्रीतिहेतुत्वात्तदृष्टप्रयोजनंकीर्तिहेतुत्वात्॥ अत्रश्लोकाः॥ छ॥

प्रतिष्ठाकाव्यसंबंधस्य यशसः सरणिं विदुः ।अकीर्तिर्व्रीडनिमित्तं चकुचरित्वविडंबना।कीर्तिस्वर्गफलामाकुरासेसा रेनिपश्चितः ।अकीर्तिनुनिरालोकमरकोद्दशदूतिका ।।२।।तस्मात्कीर्तिं सुपादातुमाकीर्तिंतुमपोहितुं । काव्यालं कारशास्त्रार्थः प्रसाध्यः कविपुंगवैः ।।३ काव्यालंकारहेतोश्चारीरप्रयोजिकरणेप्रयोजनाय ।।छ।।प्रयोजनस्था पना ।अधिकारिनिरूपणार्थमाह ।।छ।।अशेषक्लेशः सततप्रयतहरिणश्चक्षयः ।।दरखलुक्षेमकर्यः संसर्तति ।अशेषक्लेशः ।सततप्रयतहरिणश्चेति ।अशेषक्लेशसततप्रयतहरिणशब्दौगौणार्थौ । कोसावर्थोविवेकित्वमविवे कित्वंचेतियदाह ।।छ।।पूर्वेक्षिप्रावविवेकिलात् ।।पूर्वेखल्वशेषक्लेशः शिष्राः शासनीयाविवेकित्वाद्विवेकशी लत्वात् ।।छ।।नेतरेसततप्रयतहरिणेनशिष्यास्तद्विपर्ययाद्विवेकशीलत्वात् ।नचशीलम

पावनुंशक्यंनत्वेवंनशास्त्रंसर्वानुग्रहिस्यात्कोनामन्यत्ने । तदाह ।।छ।। नशास्त्रमप्रदीपार्थवत् ।।नखलुशास्त्रमप्रदीपे नेवेकिंचिदर्थवत् । निदर्शनमाह ।।छ।। नकतकंपंकप्रसादनाय ।। नहिकतकंपयसदनंपंकस्यप्रसादनायप्रभवतीति ।।अधिकारिलक्षणनिरूपणेनिश्चयाथमाह ।।छ।।तीतिरागकाक्षस्य ।।...तीतिर्नामेयमात्माकाक्षस्यशरी रस्येवेतिवाक्यशेषः किंपुनरिदंतीतिरित्याह ।।छ।।विशिष्टपरिचनातीति ।।विशेषवतीपरिचनातीतिः कोसौविशेषइत्याह ।।छ।।विशेषोगुणलक्षणः ।।लक्ष्यमाणगुणरूपोविशेषः ।।छ।।सत्रेधावेदनीमोडाद्यापांचालीच । सत्रेयंनिर्दिश्यतेवेदनीमोडीत्यापांचालीचेति । किंपुनर्दृशवशब्दप्रयोगेणत्यक्तिः काक्षानांयेनायंदेशप्रयोगः नैवं यदाह ।।विदृशादिषुदृष्टत्वान्नसमाख्या ।।विदृशेमोऽपंचालेषुतत्रत्येः कविर्निर्यथास्वरूपमुपनिबध्नन्तीदृशसमाख्या ।

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June 2017

का·लं· नविंशतिनपुनर्दृश्ये किंचिदुपक्रियतेकाव्यानां ॥ नासांगुणसेदादृदमारा ॥ छ ॥ समयगुणावैदर्भी ॥ समग्रैरेगुणैः
मसादमसृतिसिर्गुणैरुपेतावैदर्भीतामरीतिः ॥ अस्पष्टदोषमात्रालिंसमयगुणगुंफिता ॥ विपंचीस्वरसौभाग्यावैदर्भी
रीतिरिष्यते ॥ तामेकं कवयःस्तुवंति ॥ सतिवक्तरिमत्यर्थेसतिशब्दानुशासने ॥ अस्तितन्नविनायेनपरिश्रवतिवाप्रधु
उदाहरणंगृहीतांमहिषाविषानसलिलंशृंगेर्मुहुस्ताडितं ॥ छायाबद्धकदंबकंमृगकुलैरोमंथमभ्यस्यतु ॥ विश्रब्धैःक्रियतां
वराहपतिभिर्मुस्ताक्षतिःपल्वले ॥ विश्रांतिंलभतामिहैवधिरयाबंधमस्माकमु ॥ ऊर्जः कांतिमतीगौडीया ॥ ओजश्चकां
तिश्चविग्रहेयस्यासावोजः कांतिमतीगौडीयानामरीतिः ॥ माधुर्यसौकुमार्ययोरलाबात् ॥ समासबहुलात्युच्चण
दा ॥ समस्तात्युदारपदौजः कांतिगुणांकिता ॥ गौडीयामपिगार्यंतिरीतिरीतिविचक्षणाः ॥ छ ॥ उदाहरणं ॥ देईदीचि

DR BHAU DAJI MEMORIAL

नचरशेखरचतुर्दशवर्णोधत ॥ हंकारध्वनिरार्यबालचरितप्रस्तावनादिंडिमः ॥ मूल्यर्यासकपालसंपुटमितच्च
सोडसोडोद्रव्याण्यस्मिंस्तिनचंद्रिमाकथमहोनाद्यापिविश्राम्यति ॥ छ ॥ माधुर्यसौकुमार्ययोरपपन्नापांचाली ॥ माधु
र्यसौकुमार्यगुणेनोपपन्नापांचालीनामरीतिः ॥ ऋजुः कांत्यलाबात् ॥ अस्पष्टविच्छायाच ॥ अस्मिन्पृथ्वीतलावांतु
पुराणच्छाययाश्रिता ॥ मधुरंसुकुमारंचपांचालीकमयोविदुः ॥ छ ॥ यथा ॥ आमेस्मिन्पथिकायपांथवसतिर्नेहाधुना
दीयतेरात्रावत्रविनाप्रदीपपतलेपांथैःप्रसुप्तोयुवा ॥ तेनेच्छायखलेनगच्छतिघनेस्मृत्वाप्रियांतत्कृतं ॥ येनाद्यापिकरं
कदंबपतनाशंकीजनस्तिष्ठति ॥ एतासुतिस्रुरीतिषुरेखाश्चिवचित्रंकाव्यंप्रतिष्ठत्मिति ॥ छ ॥ तासांपूर्वाग्राह्यगुण
माकल्यात् ॥ तासांतिस्रलंरीतीनांपूर्वावैदर्भीग्राह्यागुणानांसाकल्यात् नपुनरितरेलोकगुणत्वात् ॥ तरोरहणा

थीमितरत्यासङ्गत्येके॥तस्यावेदस्यौदार्यवीर्यकृतमर्थमितरयोरित्यारभ्यासङ्गत्येकेमन्यंते।तच्चन।अतत्वज्ञोजस्यत
त्वानिष्पत्तेः।नहितत्वंशीलयतस्तत्वंनिष्पद्यते॥ढ॥नसगुणस्यवाक्यस्यसंबन्धस्मरतंतुवाननवेक्ष्यीजत्वे॥नसगुणस्यवाक्यस्य
स्यस्यनकविंरस्मरतंतुवाननवेक्षिबीजत्वे॥तस्यार्थगुणसंपत्त्यास्यात्॥तस्यांवेदस्यार्थगुणसंपत्त्यास्यात्सवति।तदु
पधानतदुपरागात्।स्वत्वर्थत्वेशेषित्वहते।किंनगुणार्थगुणसंपत्।तथाचाहुः॥किंवेत्तिकश्चिदपरापिपरातुहृदीयस्यनो
किंचिदियात्यजाति।अनंदयत्यधवकर्णपथंप्रयाता॥इतःसतामसतवृत्तिरिवप्रलक्ष्या।यचसियमधि
गम्यस्तेवाचकश्री।वितथमपितथात्वंत्वयवसुप्रयातिहृदयतिहिसतादृक्कपिसदृशीतोसहृदय
स्तस्थिहृदयानारंजकःकोपिपाकः॥ढ॥सापिवेदार्थीताभ्यात्।सापीयमर्थगुणसंपद्वेदार्थीयुक्तातस्यादुपच

रतोव्यवहारंदर्शयति॥ढ॥शब्दैरर्थस्यनेतिकरणेतृतीयेतिवाक्यार्थः॥ढ॥अधिकारिचिंतारीतिनिश्चयश्च॥ढ॥रीति
तत्वंनिरूप्यकाव्यांगान्युपदर्शयितुमारः॥ढ॥लोकोनिष्पाःप्रकीर्णकाव्यांगानि॥उद्देशक्रमेणलक्ष्यानिर्देशे॥ढ॥
लोकवृत्तंलोकःस्थावरजंगमात्मास्यावर्तनंवृत्तमिति।ढ॥शब्दस्मृत्यभिधानकोशच्छंदोविचितिकलाकामश
स्त्रदंडनीतिपूर्वविद्याः॥शब्दस्मृत्यादीनांपूर्वंतंकाव्यंतूपपेक्षतीयत्वात्।तांकाव्यांगत्वंयोजयितुमाह॥ढ॥ पे
शब्दस्मेत्यधिकरणेक्तिनंशुद्धिः॥साधुत्वनिश्चयः।शुद्धनिपातनिष्पन्नैःप्रयुज्यतइति॥ढ॥अभिधानकोश
स्यार्थनिश्चयः।पदैरित्यनेनवेशेष्यंलक्षयन्।संदिग्धार्थत्वेनयद्दृष्टीयात्यचनगाह्यादितिबंधच्छिदः।
तस्मादभिधानकोशतःपदार्थनिश्चयःकर्तव्यइति।अपदार्थाभिधानतात्पर्यत्वंत्वपुरुषमभिधानकोशस्या

प्रयुं- क्तस्य प्रयोज्यत्वात्। यदि तर्हि प्रयुक्तंप्रयुज्यते किमिति पदस्य संदिग्धार्थत्वाशंकितं तन्नसामान्ये नार्थ
गतिः संजायते। यथानीविशब्देनजघनवस्त्रंयथिरुच्यतेइतिकस्यचिन्निश्चयः। स्त्रियाःपुरुषस्यवेतिसंशयः
नीविरायंधनंनायाजिघनस्यस्यवाचकइतिनाममालाप्रतीकमपश्यतेति॥ अथकथंकेनचित्सूत्रेणुक्तोविनीविबं ८
धःस्त्रीपुंसतदितिप्रयोगः॥ संज्ञेरूपमानाद्॥ ७॥ छंदोविचितेर्वृत्तसंशयच्छेदः॥ काव्यास्यासाद्वृत्तसंक्रांतिर्वत्
त्येव। किंतुमात्रावृत्तादिषुकुत्रिसंशयःस्यात्॥ अतोवृत्तसंशयच्छेदःछंदःशास्त्रतोविधेयइति॥ ७॥ कला
शास्त्रियः कलातत्त्वस्यसंवित्॥ कलागीतनृत्तचित्रादिकास्तासांनिधायकानिशास्त्राणिविशास्त्रिलादि
प्रतीतानिकलाशास्त्राणितेभ्यः कलातत्त्वस्यसंवित्संवेदनं। नहिकलातत्त्वानुपलब्धौकलाबस्तुसम्यगिबंधुंश

क्यमिति॥ ७॥ कामशास्त्रतः कामोपचारस्यसंवित्इत्यनुवर्त्तेकामोपचारस्यसंवित्॥ कामशास्त्रइतिका
मोपचारबकुलंहिवस्तुकाम्यस्येति॥ ७॥ दंडनीतेर्नयापनयौः। दंडनीतेरर्थशास्त्रान्नयस्यापनयस्यचसंवित्तितम
ष्ठादुत्पत्त्यर्थयथाबलस्योगोनयः विपरीतोपनयः॥ नहितंविनायनायकप्रतिनायकयोर्वृत्तंशक्यंकाव्येषुनिबंधुमिति
॥ ७॥ इतिवृत्तकुशलत्वंततः॥ इतिएसादिरितिवृत्तं। काव्यार्थशरीरतस्यकुशलत्वं। ततोदंडनीतेः। प्रा
या दिप्रयोगव्युत्पत्तिमूलत्वात्तस्याः। एवमन्यासामपिविद्यानांयथास्वमुपयोगोबक्तव्यइति॥ ७॥ लक्ष्यज्ञत्वम
त्रियोगेवृद्धसेवानेक्षणंप्रतिज्ञानमबधानंचप्रकीर्णं॥ तत्रकाव्यपरिचयेलक्ष्यज्ञत्वं। अन्येषुकाव्येषुपरिचयोल
क्ष्यज्ञत्वंततोहिबंधस्यव्युत्पत्तिर्भवति॥ ७॥ काव्यबंधोद्युमोत्रियोगः काव्यस्यबंधनंकाव्यबंधः ततोद्युमोत्रियोगः॥

सकवित्वप्रकर्षमाराधयति॥ ॐ॥ काव्योपदेशगुरुशुश्रूषणं दृढलेखाकाव्योपदेशेगुरवः काव्योपदेशगुरुशुश्रूषणं दृढलेखा। ततः काव्यच्छायासंक्रांति॥ ॐ॥ पादधातोर्हरणप्रवेशणं। पादस्याधातेर्न्यासः गुरुहरणमपिसारणं। लेखवेवेशणं॥ अनस्कोक्ते॥ आधातोर्हरेतावद्यावद्दृष्टायतेमनः। परस्परस्यापिते स्यैर्यैर्तंसिद्धसरस्वती। यत्परानि त्यमेत्येनपरिवृत्तिसहिष्णुते॥ तेशब्दन्यासनिष्णाताःशब्दपाकंप्रचक्षते॥ ॐ॥ कविबीजंप्रतिभानं। कविबीजंप्रतिभानं। कविबीजं। संस्कारविशेषः कश्चिद्यस्माद्बीजंविनाकाव्यंननिष्पद्यते। निष्पन्नेचकस्यायतनंस्यात्॥ ॐ॥ चित्तैकाग्र्यमवधानं चित्तैकाग्र्यंबालार्थनिवृत्तिस्तदवधानमनहितंचित्तमथनिपद्यिति॥ ॐ॥ तद्देशकालौस्यांतदवधानं देशात्कालाच्चसमुत्पद्यते। कौपुनर्देशकालावित्याह॥ ॐ॥ विविक्तोदेशः। विविक्तोनिर्जनः॥ रा

त्रियामस्तुरीयकालः। रात्रेर्यामोरात्रियामः प्रस्तुरीयश्चतुर्थः कालइति। तद्देशात्विषयाद्परं। प्रसन्नंचित्तमवधत्ते एवंकाव्यांगान्युपदर्श्यकाव्यविशेषकथनार्थमाह॥ ॐ॥ काव्यंगद्यंपद्यंच॥ गद्यस्यस्वरूपनिर्देशोदुर्लक्षविशेषत्वेनदुर्बोधत्वात्। यथाकुः॥ गद्यंकवीनांनिकषंवदंति। तच्चत्रिधाभिन्नमितिदर्शयितुमाह॥ गद्यंवृत्तगंधिचूर्णमुत्कलिकाप्रायंच। तत्रलक्षणन्यूनंपद्यभागवद्वृत्तगंधि। पद्यस्यभागःपद्यभागस्तद्वृत्तगंधियथा॥ वाताहतानांजलवासिषुदानवेषिति। अचलिवसंतलिलकाव्यस्यवृत्तस्यभागःप्रत्यलिप्तायते॥ ॐ॥ अनाविद्धललितपदंच॥ अनाविद्धान्यपार्थसमासाललितानिकोमलानिपदानियस्मिंस्तदनाविद्धललितपदंकथ्यतइति। यथा। अस्यास्तोरिकमलंकोशलमावहति। नलिनमनिपतितमालेलोदधिंदुरपिवलिनिम्ननाभादधाति॥ ॐ॥ विपरी

का. सं. तमुत्कलिकाप्रायं॥विपरीतमविच्छिन्नपदमुत्कलिकाप्रायं यथा। कुलीशशिखरखरनखरप्रचयप्रचुरपीनपरिणतमत्तमातंगकुंभमदच्छटाच्छुरितचारुकेसरसारसुरभिकेसरीति॥ढ॥पद्यमनेकदेशं॥पद्यं खल्वनेकेन समार्द्धसमविषमादिनासेदेनोपेतमिति॥ढ॥नदनिबद्धंनिबद्धंच॥नदिगद्यपद्यात्मकं काव्यमनिबद्धं निबद्धंच॥तयोः प्रसिद्धत्वात्पृथङ्नोक्तं॥ढ॥क्रमसिद्धंसंघातयोः सगुत्तेसवत्॥तयोरित्यनिबद्धंनिबद्धंच परामृश्यते। क्रमेणसिद्धिः क्रमसिद्धिः॥अनिबद्धसिद्धेर्निबद्धसिद्धिः॥श्रगुत्तंसवत्॥यथा स्तनितमाकाशे सिद्धयासगुत्तेसः शेखरःसिध्यति। केचिदनिबद्ध-वपर्यवसितास्तदूषणार्थमाह॥ढ॥नानिबद्धंचकस्यैकतेजः परमाणुवत्॥नखल्वेवंनिबद्धं काव्यंचकास्तिध्यते॥यथैकस्तेजः परमाणुरिति॥अत्रश्लोकः॥ढ॥असंकलितरूपाणांकथानां नानाना।

सिचाहुताःनत्रत्यंकप्रकाशंतेतेजसाःपरमाणवः॥ढ॥संदर्भेषुदृश्यरूपकंश्रेयः॥संदर्भेषुप्रबंधेषुदृश्यरूपकं नाटकादिश्रेयः कस्मात्॥तद्धिचित्रंचित्रपटवद्विशेषसाकल्यात्॥तदृश्यरूपकंहि यस्माच्चित्रंचित्रपटवद्विशेषाणांसाकल्यात्॥ढ॥नतान्यत्तदस्तीति॥ततोदृश्यरूपकादन्यत्पद्यकथादीनांतदस्तीतिकल्पनेमितिदृश्यरूपकमेवहीदंसर्वं विशेषितं॥यदुतकथाख्यायिकमहाकाव्यमितिलक्षणनानात्वंहृदयंगमंभवति॥उपेक्षितमस्मात्तिसदन्यनाम्नाहमिति॥ढ॥शरीरप्रथमधिकरणंतृतीयाध्यायः॥ढ॥काव्योगानिकाव्यविशेषःसमासश्चेदंप्रथमधिकरणं काव्यशरीरेस्था पितंकाव्यस्यहृदयस्पृहणवस्त्वागादयोदोषाज्ञात्वात्याज्याइतिदोषदर्शनमधिकरणमारभ्यते दोषस्वरूपकथनार्थमादु गुणविपर्ययात्मानोदोषः॥ तर्हितत्तत्रगमः गुणस्वरूपनिरूपणायेतेषांदोषाणांसवगमोऽर्थसिद्धः॥ किम

र्थेनपृथक्प्रयुक्तेनेत्याह लोककर्तृयत्प्रपंचः सालोककर्तृप्रपंचस्तेषांदोषाणांउद्दिष्टलक्षणादिदोषाः सुतरांलक्षयंति यद्दोषानदर्शयितुमाह च दुष्टंपदमसाधुकष्टंग्राम्यमप्रतीतमनर्थकंच क्रमेणव्याख्यातुमाह च शब्दस्मृतिविरुद्धमसाधु।शब्दस्मृत्याव्याकरणेनविरुद्धमसाधुपदं यथाअन्यकारकवैयर्थ्यमिति अत्रषष्ठीस्तीयाशब्दस्यान्यस्यदुराशीरा शास्थास्थितोसुकोतिकारकंग धेष्विनिदुग्राजविनयेश्रुतिविरसंकष्टंशोत्रकटुकंपरंकष्टं तद्विरचनागुंफितमविवक्षितयतिर्यथा।पचत्युरुंदिकपोतायोलोकोतिप्रबंधाग्निशब्दशब्दांक्ष लोकमात्रप्रयुक्तंग्राम्यं लोकएवयत्प्रयुक्तंनशास्त्रेतद्ग्राम्यपदं यथा कुरुंकथंरेतिधातुकृतेयं।अन्यत्रापिशास्त्रसंस्कारादिदृश्यम्शास्त्रमात्रप्रयुक्तमप्रतीतं।शास्त्रएवप्रयुक्तंयन्नलोकेतदप्रतीतंयथा क्रियाविशेषणेनवर्तमानापस्कंधस्यसतिमेनपु

णः गुणनांतरीयकेचपमेनिननेत्युपालेखः पूर्णार्थमनर्थकं परलोकप्रयोजनमव्ययपदमनर्थकं दंडापूपन्यायेन।दमन्यदप्यनर्थकं यथा उदितमुदितमितिकविनीलमयंतिमिरंनिपीयकिरणैःसविता अत्रनुशब्दस्यपदपूरणार्थमवधेया गोनवाक्यालंकारार्थः।वाक्यालंकारप्रयोजनंनुनानर्थकं खलुहेतवे ॥प्रतिपदार्थदोषानाह अन्यनेयगूढार्थक्लिष्टक्लिष्टानिच पदंदुष्टमनुवर्त्तते अर्थाच्चविक्लिष्टपरिणामः अन्यार्थादिनिपदानिदुष्टानीतिस्वयंएषांकेनलक्षणन्याह च रूढिव्यतमन्यार्थं रूढिमनपेक्ष्ययोगिकार्थोपादानादन्यार्थपदं स्वसत्यां सामान्यनान्यार्थयुक्तं यथा तदुखभु-वचमाहंतियस्मरंतिप्रियसंगतानां अत्रावहतिकरोत्यर्थोधारणेप्रयुक्तः स्मरंतिविस्मरणार्थः प्रत्यक्षेस्मरणइति च कल्पितार्थनेयार्थं प्रश्नोत्तरन्यायव्यर्थकं स्वनाकल्पिता

थीनप्रार्थनेतियथा सपरिपंक्तिविहंगमनामसत्तनयसेवलितंबलशालिना॥ विपुलपर्वतवर्षसितेःशरः
प्रवगसैन्यमुत्कूजितानितं विहंगमश्वक्रवाकोक्ति ः प्रेतः॥ तन्नामानिचकाणितानिचितीति विहंग
मनामसत्तोरथाः पंक्तिर्दृश्यतेऽस्मात्यस्यते पंक्तिर्दृश्यविहंगमनामसतोयस्यसपंक्तिविहंगमनामसत्तदृश्यरथः
तत्तनयस्यरामलक्ष्मणस्यसेवलितंप्रवगसैन्यमुत्कूजितानईदृशिताकोकिलशब्देनदेवत्कयोरभिधा
नमिति कोकिलशब्दवाच्यत्वेनईदृशत्वकथनं॥ ननुएवंरथांगनामादीनामपिप्रयोगोनुपपन्नः तेषांरूढलक्षणं
त्वात् ८ अप्रसिद्धार्थमुत्कूजितार्थम् यस्यपदस्यानेकोर्थः प्रसिद्धश्चाप्रसिद्धश्चाप्रसिद्धेर्थेप्रयुक्तंगूढार्थं
यथा सरस्यगोरिवानीकंकुसुरंसवतःपरैः सरसंगाद्योक्षीलियसमरसगुरिदसस्येवेति गोशब्दस्यारि

नात्वित्वमप्रसिद्धमिति॥ ८ अप्रसस्यार्थान्तरमप्रसस्यस्मृतेरनुस्मृतीलं यस्यपदस्यानेकार्थस्येकोर्थोऽप्रसस्यः स्यात्
तदप्रसस्यार्थान्तरंयथावज्रइतिपदंनेजोविशिष्टार्थम् यत्पुनपदमेकंशब्देनाप्रसस्यार्थंस्मारयतितदप्रसस्यस्मृतेरे
तुः यथाकूकाटिकोक्ति ८ नेगूढलक्षितसंवृत्तानि अपवादार्थसिद्धगूढलक्षितंसंवृत्तंचनास्तीलं॥एषां
लक्षणन्यास ८ अप्रसिद्धप्रसस्यंगूढं अप्रसस्यार्थान्तरंयदप्रसिद्धप्रसस्यंतदगूढम् यथासंवाचष्टेपदं तद्धि
संकेतार्थप्रसिद्धं नगूढार्थमिति ८ लक्षणिकाप्रसस्यलक्षितं तदेवाप्रसस्यार्थान्तरं लक्षणिकेनाप्रसस्येनार्थे
नास्तिसंपदंलक्षितं यथानन्नप्रसृमिरिति तद्धिलक्षणयागृह्यार्थंनस्वशक्त्येति ॥८ लोकसंवीतसंवृत्तं लो
केनसंवीतंसंवृत्तंयथाकूलमाकूलजित्युपस्थानमलिप्रेतंकुमारीदोहदमिति अत्रहिश्लोकः संवीतस्यहिलोक

षुनदोषान्वेषणक्षमं शिवलिंगास्यसंस्थानकस्यासत्यत्वभावना ङ तत्रैविध्यं व्रीडजुगुप्सामंगलातंकदायिनेदात् तस्यास्त्रीलस्यत्रैविध्यंभवति व्रीडजुगुप्सामंगलातंकदायिनेदात् किंचिद्व्रीडदायिभवति यथा वाक्कादंबरि एषरेनाइति किंचिज्जुगुप्सादायि यथा कपर्दइति किंचिदमंगलदायि यथसंस्थितइति ङ व्यवहितार्थप्रत्ययंक्लिष्टं ःप्रथप्रतीतिरर्थप्रत्ययः सव्यवहितोयस्माद्भवतितद्व्यवहितार्थप्रत्ययंक्लिष्टं यथा दृष्टात्मजादयितवक्त्रस्त वदिकानांन्योत्स्नाजुषांजातलवास्तरजंपतंति दृष्टात्मजास्तारास्तासांदयितोदृष्टात्मजादयितस्चंद्रः।तस्यवक्त्र ताःकातास्तेदिकानामिति ःप्रत्तिव्यवधानेनार्थप्रत्ययः ःप्रसूढत्वात् ःप्रसूढवपियत्रार्थप्रत्ययोक्लिष्टंतन्निष्टंपदं यथा कांचीगुणस्थानमनिर्दिताया इति॥ङ॥ ःप्रेत्यास्योवाक्यव्याख्यातं ःप्रस्त्रीलंक्लिष्टंचेत्यंतेपदे

तास्योवाक्येव्याख्यानं तदप्यस्त्रीलंक्लिष्टंचलवति ःप्रस्त्रीलंयथा न साधनोन्नतिर्यास्यात्कलत्ररतिदायिनी परार्थे बद्धकक्षाणांतत्सत्यंपलबंधनं सोपानपथमुत्सृज्यवायुवेगःसमुद्गतः मणपथेनगतवान्कीर्त्यमानगुणोजनैः क्लिष्टं यथा धम्मिल्लस्यनकस्यप्रेक्ष्यनिकामंकुरंगशावाक्ष्याः रजत्पूर्वबंधव्युत्क्रमनिसंशोतो एतान्परपरार्थ दोषान्विज्ञायान्दात्वा कविस्त्यजेदितितात्पर्यार्थः॥दोषदर्शनेद्वितीयेधिकरणेप्रथमोध्यायः ङ परपरार्थदो षविज्ञानः इदानीवाक्यदोषान्दर्शयितुमाह ङ सिन्नवृत्तयतिस्रष्टविसंधीनिवाक्यानिदुष्टानीत्यसिसंबंधः क्रमेणव्याचष्टे ङ लक्षणच्युतवृत्तंसिन्नवृत्तं स्वस्यालक्षणच्युतवृत्तंयस्मिंस्तल्लक्षणच्युतवृत्तं यथा ःप्रयिप श्यसिमोधमाश्रिता मविरलसुमनोमालतीरिवेतालीययुग्मंयद्यशरणंनेरंतर्यनिषिद्धं।तच्चसततमित।

का. त्व विरसविरामयतिदुष्टं विरसः श्रुतिकटुर्विरामोयस्मिंस्तद्विरसविरामयतिदुष्टं नहुनामसा
गसेदेत्व रसेत्यकृतप्रायेण नश्रुतिदुष्टंधातुनागसेदेनामसागसेदेचसतिनवति स्वरसंधिनाकृतप्रायेण
बाकुल्येनधातुनागसेदेयथा एतावानतिसुमनसोदामकांचनवलेबिनामसागसेदेयथा ऊरंगाहीणंगहनतप
कस्वेदविसरः दुर्दर्शश्चऋक्षिपिंगःशार्दूलेबाकुदंडः॥ धातुनामसागपदयोरणद्वागतिरिकेसेदेनस
वतियतिदुष्टं शोषाषुष्यत्यथमतिनवसुंदरीणंप्रबोधः चित्रिश्रःश्यामोनेक्षुररिपुचीकारविरुते स्व
रसंधिकृतइतिवचनात्त्वंसंधिनतेसेदेनदोषः यथाकिंचिद्बालसमसरलप्रेक्षितेसुंदरीणं नवृत्तदोषात्प
ग्यतिदोषावृत्तस्यत्यात्मकत्वा वृत्तदोषात्पग्यतिदोषोनवक्तव्यो त्यात्मकत्वात् वृत्तस्य॥ त्यात्मकहि

वृत्तमितिवृत्तवृत्तत्वयतिवृत्तस्यातर्वि॰ छ॰ नलक्षणःपृथक्त्वात् नायंदोषोलक्ष्मलोलक्षणस्यपृथक्त्वात्
अन्यद्विलक्षणंवृत्तस्योस्पृते गुरुलघुनियमात्मकंवृत्तं विरामोयतिरिति छ॰ विरूपपरसंधिर्विसंधिप
दानांसंधिपरसंधिः स्वरव्यंजनसमवायरूपः प्रत्यासत्तिमात्ररूपोवासविरूपोयस्मिन्नितिविग्रहः पदसंध
वेरूप्यं विश्लेषोशीलत्वंकष्टत्वंच विश्लेषोविग्रहः अशीलत्वमसत्यस्मृतेर्हेतुत्वंकष्टत्वंपाठ्यमितिविश्ले
षोयथा कमलदललोचनेरमे अनुबध्नातिविलासपद्धतिः लोलालकानुबध्नाति आननमस्मिंचकामतः
अशीलत्वंयथा विरेचकस्तिदंतानामाचार्यालासयोजितं चकाशेपनसप्राये पुरीषंमलदूषितं विनाश
पथदानात्मोयथाधारयदुत्सुकं कष्टत्वं यथा मंजर्युद्गमगर्भास्ते गुर्वालोगादुमाबधुः एवंवाक्यदोषानास्ते

धाय वाक्यार्थदोषान्प्रतिपादयितुमाह ॥ व्यर्थैकार्थसंदिग्धायुक्तापक्रमलोकविद्याविरुद्धानिचानुक्तानिदुष्टा
नीतिसंबंधः ॥ क्रमेणव्याचष्टेतुमाह ॥ व्याहतपूर्वोत्तरार्थंव्यर्थंयत्रोपूर्वोत्तरावर्थौयस्मिन्तद्व्याहतपूर्वो
त्तरार्थंव्यर्थंयथा ॥ द्वापिस्मरतिरसोल्लसन्मनोमेमुग्धायाः स्मरचतुरालिचेष्टितानि मुग्धायाः कथंस्म अ
रचतुरालिचेष्टितानि ॥ तानिचेन्नतर्हिमुग्धा पूर्वोत्तरयोरर्थयोर्विरोधाद्व्यर्थमिति ॥ ढ ॥ उक्तार्थपदमेकार्थंउ
क्तार्थानिपदानि ॥ . यस्मिंस्तदुक्तार्थपदमेकार्थंयथा चिंतानोहमनंगमंगतनुतेविप्रक्षितनुस्तुवः ॥
अनंगशृंगारस्यचिंतामोहात्मकत्वात् चिंतामोहशब्दैःप्रयुक्तावुक्तार्थौभवतः एकार्थपदत्वाद्व्यर्थमेका
र्थमित्युक्तं ॥ ढ ॥ नविषमश्चेत् नगतार्थंदुष्टंविशेषश्चेत्प्रतिपाद्यः स्यात् नंविशेषंप्रतिपादयितुमाह ढ ननु

ज्यर्थ ... नार्थनुक्तिरुक्तेःप्रतिपत्त्यर्थनोननुन्यशिष्टेज्याशङ्केनोक्तार्थमपिचनुःश्रुतिःप्रमुज्यते ॥ उ
क्तेःप्रतिपत्तेःप्रारोहणस्यप्रतिपत्त्यर्थंनहिधनुःप्रामुख्यज्ञापनायेत्यशक्यंप्रतिपत्तुंधनुर्न्यक्किलचिरेणदोषा
विस्मृतिंनयति ॥ ढ कर्णावतंसश्रवणकुवलयशिरःशेखरेषुवर्णादिनिर्देशःसन्निधेः कर्णावतंसादिषुशब्देषु
कर्णादीनामवतंसादिपदैरुक्तार्थानांनिर्देशःसंनिधेःप्रतिपत्त्यर्थमितिसंबंधः ॥ नहिकर्णादिनिर्देशंवंतरे
ण कर्णादिसन्निहितानामवतंसादीनांशक्याप्रतिपत्तिरिति ॥ यथा रोलाविलासमुखिलासिनीनांकर्णावतं
साःकलयंतिकेपंलीलाचलश्रवणकुवलयमापांतीति ॥ आपुनर्नगमुखगशिरःशेखरशालिनः ॥ मुक्ताशरशब्दै
मुक्ताशरशब्दैःमुक्ताशब्दोहरशब्देनवगतार्थः ॥ प्रयुज्यतेषुद्धैःप्रतिपत्त्यर्थमिति ॥ शुद्धानामन्यर

का० लं० ला मिश्राणं मुक्तानां हारो मुक्ताहारः यथा शेषस्वरपरिष्वङ्गचिह्नमप्रतिपत्तिः मुक्ताहारेणलसताहस
तीवल्लनहृदयं पुष्पमालाशब्दे पुष्प पदमुत्कर्षस्य पुष्पमालाशब्देनैवगतार्थं पुष्पपदंप्रयुज्यते उत्क
र्षस्यप्रतिपत्त्यर्थमिति उत्कृष्टानांपुष्पाणांमालापुष्पमालेति यथा प्रायशःपुष्पमालेवकन्यकाकन्नजोत्त
मेत् ननुच मालाशब्दोन्यत्रापिदृश्यते रत्नमालाशब्दमालेति उपचारतःसप्रयोगः निरुपपदोहिमालाशब्दः
(पुष्पस्यनाविशेषमेवाभिधत्तइति च करिकलभशब्देकरिशब्दस्तादृश्यस्य करिकलभशब्दकलभ
नेवगतार्थःप्रयुज्यते तादृश्यप्रतिपत्त्यर्थमिति करिणः प्रौढकुंजरः तद्रूपःकलभः करिकलभइति
। यथा त्यजकरिकलभप्रतिबंधकरिण्याच विशेषणस्यच। विशेषणस्यचप्रतिपत्त्यर्थमुक्तार्थस्यशब्दस्यप्र

योगः यथा जगारमधुरंवाचंविशदाक्षरशालिनी तद्दिदंप्रयुक्तेषु तद्दिदमुक्तंप्रयुक्तेषुनाप्रयुक्तेषु। नहियथा
नवतिश्रवणकुहरमितितथानिनवकोचीत्यपि यथावाकरिकलभइति तथागुरुकरभइत्यपि। च सं
शयनसंदिग्धं यद्व्यंग्यंसाधारणानोधर्मोऽस्तेर्विशिष्टानांवाश्रुतेः संशयंकरोति। न-संशयनसंदिग्ध
मिति। यथा समरतत्सागम्यवशात्महापदमुपदमुपागतः किंसाम्यवशान्महत्पदमुपागतः। अत्रोच्चिद्सा
म्यवशान्महतीमापदमिति संशयनहेकंप्रकरणंग्रन्थंवसतीति। मायादिकल्पितंतार्थमयुक्तं मा
यादिनाकल्पितोर्थोयस्मिंस्तन्मायादिकल्पितार्थमयुक्तं। प्रत्यक्षेनुमानेवा च क्रमहीनार्थमपक्रमं तु
दृष्टिमनुदृष्टिनाचक्रमसंबंधः क्रमः तेनहीनोर्थोयस्मिंस्तत्क्रमहीनार्थमपक्रमं। यथाकीर्तिप्रतापल

वतः सूर्याचंद्रमसोः संभे अथवा प्रधानस्यार्थस्यपूर्वनिर्देशः कृतः तेनहीनार्थायस्मिंस्तरूपक्रमं यथा
तुरंगमथमातंगप्रयत्नास्मिन्महत्सरे देशकालस्वभावविरुद्धानि लोकविरुद्धानि देशकालस्वभावैर्विरुद्धो
थेयेपुतानिदेशकालस्वभावविरुद्धार्थानिवाक्यानि लोकविरुद्धानि अर्थद्वारेणलोकविरुद्धत्वंवाक्या
नां देशविरुद्धंयथासौवीरेष्वलिनगरीमथुरानामविश्रुता अस्मोदृनालिकेरीकायस्याःपर्यंतसूनयः। का
लविरुद्धंयथा करेष्वकुसुमस्मेरंमधोवनमशोभत स्वभावविरुद्धार्थंयथा मत्तालिसंगमुखरासुचिरंत
रीषु सप्तच्छदस्यतरवोवशरन्मुखश्रीः सप्तच्छदस्यस्तबकलवंतिनमंजर्यइति स्वभावविरोधः तथा सं
गणकालिकाकोकिलक्षासर्वेषिपीयतेयथागणदूरंतिभवर्षाकुलंमधु कलिकायाःसर्वस्यामंजरीत्येव

तावद्वाकुर्यं॥स्वभावविरुद्धं॥ कलाचतुर्वर्गशास्त्रविरुद्धानिविद्याविरुद्धानि कालशास्त्रेश्चतुर्वर्गशास्त्रेश्च
विरुद्धर्थियेयुतानिकालशास्त्रचतुर्वर्गशास्त्रविरुद्धार्थानिवाक्यानिमिथ्याविरुद्धानि। वाक्यानांविद्याविरोधो
र्थद्वारकः कलाशास्त्रेविरुद्धार्थंयथा कलिंगलिखितमिदंवयस्यपत्रंपत्रैरपतितकोटिकंटकश्रि कालिंग
पतितानकंटकमितिपत्रविशेषायः तद्विरोधार्थं ... तत्कलाशास्त्रविरु ... त्वं एवंकालांतरद्वापवि
रोधोस्मृतः चतुर्वर्गशास्त्रविरुद्धानिदूषयिष्यंते कामोपभोगमाकल्यकलोकोहीनोजयः अश्वमेधादिस
ग्रहफलोगृहोनरोजयत्यागतः तद्विरोधोधर्मशास्त्रविरुद्धेनवाक्यं अहंकारेणजीयतेद्विषतः क्ष
न्तव्यमार्यया क्षिप्तंयत्पनयकुलंस्थितेरनीता तद्विरोधोर्थशास्त्रविरुद्धं दृश्यनोकपावत्रितोनगस्तु

रांतरविदालसमाननेत्रस्मरांग उत्तरोष्ठमनर्मुखंनयनांतनिति। मु क्तावुंबनवदशनादनस्यानानीति काम
शास्त्रेस्थितं तद्विरोधात्कामशास्त्रविरुद्धार्थंकाव्यमिति देवतालक्तिनेमुक्तिर्नतत्र ज्ञानसंपदा एतस्या
र्थस्यमाहशास्त्रस्थितत्वान्नद्विरुद्धार्थं एतेवाक्यकाव्यार्थदोषस्त्यागायहेयाइति येत्वन्येशब्दार्थदोषा
सूक्ष्मान्सगुणविवचनेनएवोक्तेषु उपमादोषाश्चोपमाविचार इतिदोषदर्शनेद्वितीयोधिकरणेद्वितीयोध्याय
ज वाक्यवाक्यार्थदोषविरलोपदर्शनमधिकरणंद्वितीयेसमासं। ज यद्विपर्ययात्मानोदोषास्तान्गुणान्वि
चारयितुंगुणविवचनमधिकरणमारभ्यते तत्रौजप्रसादश्लेषोगुणयमकोपमारूपत्वंकारा इतिस्थितं
काव्यमिदंतेषांकिंसदृनिबंधनमित्याह काव्यशोभायाः कर्त्तारोधर्मगुणाः येरवतुशब्दार्थधर्माःकाव्य

शोभांकुर्वतितेगुणाःतत्रौजःप्रसादश्लेषोनयमकोपमारूप्यः। वैदर्भ्यस्तेषामकाव्यशोभाकरत्वात्। ओजःप्रसादौ
नतुकेवलानामस्तिशोभाकरत्वमिति। ज तद्विपर्ययहेतवस्त्वलंकाराः। तस्याः काव्यशोभायाःप्रतिपक्षस्तद्वि
पर्ययस्तद्धेतवः तुशब्दाव्यतिरेकेश्लेषलंकारायमकोपमारूप्यः अत्रश्लोकः पुनर्नेत्रमुखसंगकाव्यंस्वरूपेशुद्ध
गुणैरपेतीव विदग्धप्रेमयंनिरर्थालंकारविकल्पकल्पनाभिः यादृग्वपुश्चक्षुषिसंगुलेखोवपुरि
वयोवनंबंधुसमागमानांअपिनरूपितानिदुर्भगत्वं नियमतलंकरणानिसंश्रयंति। ज पूर्वेनित्याः पूर्वेगु
णानित्यास्तैर्विनाकाव्यशोभानुपपत्तेः एवंगुणलंकारणांतेदर्शयित्वाशब्दगुणनिरूपणार्थमाह ज ओजः
प्रसादश्लेषसमतासमाधिप्राधुर्यसौकुमार्योदारतार्थव्यक्तिकांतयो बंधगुणाः। बंधःपदरचनास्यगुणबंधगुणाः

ओजः प्रचलतयस्तान्नमेणदर्शयितुमाह गाढत्वमोजः बंधस्यगाढत्वंयत्तदोजः यथाविलुलितमकरंदंमंजरीमर्न्नयंत
नपुनर्विलुलितमधुधारामंजरिलेलियंति ॥ शैथिल्यंप्रसादः बंधस्यशैथिल्यंशिथलत्वंप्रसादः नन्वयमोजोवि
पर्ययात्मादोषो कथंगुणइत्याह ॥ गुणःसंभवान् गुणःप्रसादः ओजसासरसंभवात् सतुदीप्तरसेषुएवेति ननु
विरुद्धयोरोजःप्रसादयोःकथंसंभवइत्याह ॥ सतुसंक्षेपानुभवसिद्धः सतुसंक्षेपोनुभवसिद्धस्तिरोरत्नविशेष
वत् अत्रश्लोकः कारुण्येरसणीयेषुसंभवःसुखदुःखयोः यथानुभवतःसिद्धस्तथैवोजःप्रसादयोः साम्योक्त
र्षेच साम्योत्कर्षश्चोजःप्रसादयोरनुभवादेव साम्यंयथा अथसविषय आवृत्तासायथा विधिस्तनवेन्द्रपति
रुकुंदमां क्वचिदोजसःप्रसादस्योत्कर्षः यथा कुसुमशयनंनप्रत्यग्रंनचेदमरीचयो नचमलयजंसर्वांगेलग्नं

वामलियरुयषयः ॥ मसृणत्वंश्लेषः मसृणत्वंनामयस्मिन्सतिबद्धन्यपिपदान्यपिपदानेकपदवद्भासते यथा ॥ प्रस्युत्तरार्थं
दृष्टिदेवतालेति ॥ नपुनः सत्यंग्राह मुरस्यलेः ॥ कुमारीवत्युगीतयः ॥ तद्विजृंभितमाकर्णयन्निति ॥ ॥ मार्गो नेदः समता येन
मार्गेलिपक्रमस्तस्यात्यागइत्यर्थः ॥ श्लेषेऽप्रबंधेवेति पूर्वोक्तमुदाहरणं विपर्ययमुदाहरति ॥ प्रसादविद्यजमन्युमंजसान
नस्तवायंगुरुतरःकुलांजलिः किमर्थमुत्कंपितपीवरस्तनद्वयंत्वयाजुहविलासनाम्यते ॥ ॥ आरोहावरोहक्रमः समाधिः
परिहारआरोहेसतिपरिहारअवरोहस्यवा आरोहेसतिनआरोहपूर्वोवरोहः यथा निगलनेदः कौरेमधुनिपरिमुक्त
स्निग्धतरसे ॥ अवरोहपूर्वआरोहोयथा नराःशीतलशाखासनरवमलंतिसरवः आरोहस्यचक्रमोऽवरोहस्यचक्रमः
आरोहावरोहक्रमः क्रमेणारोहावरोहौचेतिकेचित् यथानिवेशःस्वःसिंधोस्फटिनशिलावीथीविनयते ॥ ॥ न

का० ते

पृथग्गतेरुदाहरणयोरोजः प्रसादरूपत्वात्। न प्रथक्त्वमाधिर्गुणः। आरोहावरोहयोरोजः प्रसादरूपत्वात् ओजो रूपआरोहः प्र
सादरूपश्चावरोहइति। नसंसृष्टकृत्वात्। यदुक्तमोजः प्रसादरूपत्वं। आरोहावरोहयोस्तत्संसृष्टकृत्वात्। संसृष्टो ह्योजोजः प्रसा
दाद्यो [illegible] नरीवेणीबहुरूत्व॥ ॥ अनेकांतश्च॥ नवायमेकांतोपरोजस्योरुः प्रसादेवावरोहइति। ॥ ओजः प्रसादयोस्ती
व्रावस्थैतावित्येवंरूपगमः॥ ओजः प्रसादयोः क्वचिद्भेदगतीव्रावस्था। आरोहावरोहयोरुच्यति। एवंचेन्मन्यसे अस्युपगमो न
विप्रतिपत्तिर्विशेषापेक्षत्वात्। तयोः सत्यविशेषो गुणलक्षणेवारोहावरोहनिमित्तसमाधिरित्याख्यायते॥ आरोहावरोहक्र
मः विधानार्थत्वाद्वा प्रथक्करणमिति॥ पदधर्मत्वंचनसंभवतीति॥ नपदधर्मः। सर्वत्रादृष्टेरित्यत्रवक्ष्यामः॥ ॥ प्रथ
क्पदत्वंमाधुर्यं बंधस्यप्रथक्पदत्वंयत्रालाधुर्यं। पृथक्पदानियत्यसपृथक्पदस्यद्रावः प्रथक्पदत्वं। समासदैर्घ्यं

१६

विनिवृत्तिपरंचैतत्॥ प्रसुन्दरास्यमित्यादिपूर्वोक्तमुदाहरणं। विपर्ययस्तुचलितसकरसेनादत्तगोश्रृंगवेणुध्वनिचकि
तनरोहयाकुलाविंध्यपादः॥ ॥ अजरत्वंसोकुमार्यं। बंधस्यनीरत्वमपरुषत्वं। सोकुमार्यंपूर्वोक्तमुदाहरणं। विपर्य
यस्तुनिरानंदनिर्हेतुंप्रियजनसदृक्कत्वमितिः सुधासेकइवोष्णकलमपिविदहंसहृदि॥ ॥ विकटत्वमुदाहरता॥
बंधस्यविकटत्वंयदाबुदाहरता। यस्मिन्सतिनत्वंतौचपदानीतिजनस्यवर्णनासवति। तद्विकटत्वंलीलायमानत्व
मिति। यथा स्त्रैणविनिविष्टैर्नूपुरैर्नर्मकीनांरलितरलितमासीत्तन्वि मेखलकलंच॥ नपुनः श्रोणिकमलजघनेनूपु
रैर्नर्मकीनांस्खलितरलितमासीन्मनुचिरंचलतत्र॥ ॥ अपर्यवस्थितत्वहेतुत्वमर्थशक्तेः। यस्यकस्यचिदर्थप्रतिपत्तिहे
तुत्वंसगुणेऽर्थशक्तिरिति। पूर्वोक्तमुदाहरणंप्रसुन्दरास्यमुदाहरणं तुनयः कलत्वंच॥ ॥ ओजो ज्यायःकांतिः॥ बंधस्योजस्त्वंना

च

मयट्सोक्तिरिति नट्सावेपुराणी आयेत्युच्यते यथा। कुरंगीतेत्राजस्रवकितवनालीपरिसरः। विपर्ययस्कलयान्। श्लो
कास्त्रात्रलवंति पदन्यासस्यगाढत्वंवदंत्योजःकवीश्वराः। अनेनाश्लिष्टशिथिलाप्रायः शब्दःश्रोत्रसायने। श्लथत्वमोजसाम्ब्रि
श्रंप्रसादंचप्रचक्षते अनेनविधिनालक्ष्यंचदर्शकाग्रपदुतिः। यत्रैकपदसंघातः पदानांजयसामपि अनाजग्धिनसंधीनां
तश्लेषःपरमोगुणः प्रतिपादंप्रतिश्लोकंनेकमार्गपरिग्रहः दुर्बोधोदुर्विदग्धानामश्लथसमसंधिमत्तोगुणः। आरोहत्यवरोहंति
क्रमेणयत्रयोहयत् समाधिनासगुणस्तेनपूलासरःसती बंधेप्रथमरत्वेवमाधुर्यमुदितेबुधैः। अनेनैवपदन्यासः
कोमलाधारमधुरः यथाहिच्छिद्यतेरत्नंचतुरंचित्रपंडितैः तथैवागमिभावेःसमस्तपदविद्युता। बंधस्यानरहत्वंतु
सौकुमार्यंनुदाहृतं। एतेनवर्णितालोकोहृतत्वान्नसुनिश्चितः विकल्पेरिबंधस्यकथयंतिहृदारतोम्। येचित्रेनप्रयुंजते।

यथाशूद्रापदक्रमः। पश्चाद्विगलितोनीचःपुरस्कृतवसुनः नजार्थव्यक्तिहेतुत्वात्सोर्थः प्रकृतिस्तोगुणः। औज्वल्यकां
तिरित्याद्यैर्गुणंगुणविपश्चितः पुराणचित्रस्थानीयंतेनबंधंकवेर्वचः॥ नासंतःसंवेद्यत्वात्खलेतेगुणनामंतःसंवेद्यत्वा
द्विदंसंवेद्यतेषिज्ञाताःस्युरित्याहुः॥ नसंतानाश्रितंपत्वात्। नगुणसंज्ञाए नद्विष्ठयाया। प्रवृत्तेर्निरूपत्वात्। नपाठय
स्थैः सर्वत्रादृष्टः। नेतेगुणःपाठ्यस्थैः सर्वत्रादृष्टत्वात्। नाट्यधर्मास्युर्विशेषानपेक्षाःसंतः सर्वत्रदृश्यत्वात्। नचसर्वत्रदृश्यंतेवि
शेषापेक्षयंविशेषाणांगुणत्वात्गुणास्त्वपगमएवेति॥ कोजातेकारहृतोगुणविवेचनेततः येचित्रकरणेप्र
यत्नोध्यायः। गुणालंकारविवेकःशब्दगुणविवेकश्च संत्यर्थगुणविवेचनार्थमाह॥ नएवार्थगुणाः। नएवोजःप्रभृतयोर्थ
गुणाः शब्दार्थगुणानांजात्यंतरेणांतरंदर्शयति। अर्थस्यप्रोद्दिरोजः। अर्थस्यातिशयंयस्यप्रोद्दिः प्रोढत्वमोजः पदार्थानामिव

चनं वाक्यार्थैकपद[illegible]लिप्रौढिर्यासमप्रालोच्य सालिप्रायत्वमस्यच पदार्थैवाक्यमचनंयथा अथनयनसमुत्थं ज्यो
तिरत्रेवि[illegible]ऽत्रचेदपदवाक्येन[illegible]रत्रेतिविवक्षांप्रयुञ्जानपदसमूहश्चवाक्यमतिप्रसंगः अनयादिकान्यरपिदूषणं
तथा पुरःपांशुप्रयत्नदृतुकपिलिप्तानतपरंतपः कोऽसेकारुणगुंसंसर्गिलवपुः[illegible]मनेशेषरंतेस्मपुरनिजविक्लव
विषमं वनेवीतात्राद्[illegible]नचैवमतिप्रसंगः क्रियशेषाकांक्षत्वस्यगुणसाधारण्यलक्षणसाधारण्यात् वाक्या
र्थैपदसिधानं यथा दिशेयंनतवनिविनर्मिनुषानिवकन्य[illegible]तः पुनस्तस्माद्दुर्लभवति।सुखदुखंकिमपिनत्युनर्यस्मा
दुर्लभवति नरिदुःखंनसुखं समासेयथातेहिमालयप्राभेत्यपुनःप्रेक्ष्यचशूलिनं निर्दहन्मेनिवेशार्थं नदृष्टि
मयाःवमुद्यपु सालिधायत्वंयथा सोयंसेप्रतिचेदगुणतनयश्चेदप्रकाशेयुना[illegible]पतिराश्रयः नतथांदिग्धा

हनार्थक्रमः आश्रयःनतथियाभित्यस्यचसुबंधुसाक्षिप्रोपक्षेपपरत्वात् सालिप्रायत्वं एतेनरतिविगलित[illegible]
सुकेशाहत्यस्यसालिप्रायत्वंव्याख्यातं च अर्थवैमल्यंप्रसादः अर्थस्यवैमल्यंप्रयोजकमात्रपरिग्रहः प्रसादहतियथा सु[illegible]
[illegible]वनारंभशालिनी विपर्यस्तु यथास्तांहरलोमेविमलमणिकांचीपरिरं कांचिपरमित्यनेनैवनिरं वस्यलक्षितत्वात् वि
शेषणस्याप्रयोजकत्वमिति च घटनाश्लेषः क्रमकोहित्वानुत्वलक्षणोपपत्तियोगोघटनाश्लेषः।यथा दृष्टेकाक्रम[illegible]
[illegible]तःपेनेरेकस्यानयनेनिमीत्यविहितक्रीडानुबंधःश्रवणार्पितदृष्टिरंपरः सपुलक्रःप्रेमोद्यमसमा
सामंतर्गतजलत्कपोलफलक[illegible]वति।सूद्दारिकरचितेषुप्रवेशेषुस्यत्पानपूप्रपेक्षारति।।प्रवेशस्यसमता
प्रवेशस्यक्रमकूदःसमताक्रविहिक्रमोक्तिग्रहेयथा।।सुत[illegible]कुंडःपुष्पोद्गमेश्वलसा-मामलयमरुतःसपेलीमे

वियुक्तधृतिश्छिद्रः॥ अथवा सविनुः शालेः सालंलुनंतिः मरीचयोनवजरदलामालंपलेऽमोदयदाधिनीः॥ कृतुसंधिप्रलिप्तारनप्
रजहिलीग्रपादेप्रकृतसेहेमलयमरुतामलधारणत्वा---------------हः पहितमः॥ मनसिनलिरंबभूनोमेकिरंसिनको
किलादसि॥ सगमनकलंगाःनेषमंसिनिति॥ ७॥ अर्थदृष्टिः समाधिः॥ अर्थस्यदृष्टिः---------------माधिकारणत्वात्समा
धिः॥ अवहितंचित्तमर्थानपश्यतीमुक्तंपुरस्तात्॥ ८॥ अर्थोहिविधः॥ अयोनिरन्यश्चायोनिजः॥ अयोनिरन्य---------
मात्रकारणइत्यर्थः॥ अन्यस्यग्राह्यस्यजायतेयोनिजोनिजः॥ ग्राह्यंपुनरिन्द्रियंशब्दादयोविषयाः॥ तेषुद्वे---
---किंतः॥ येनयाप्रियंहिहितोहितोवायात्॥ मादेःसंतर्कमनसोधुनिमालिनःकुः सेरेहितोदसलिकासरकिंविरेहि
प्रायोवि---------पुपुसोमनःप्रचलतीतिकिंमनविनेः॥ सूर्यस्यसोकल्पार्थो॥ योनिर्हिनोदलदच्छायायोनिरिति॥ ७॥

अर्थोद्विधाकः सूक्ष्मश्च---------रिति॥ सेद्धाव्यक्तः सूक्ष्मश्च॥ व्यक्तःस्फुटतदाकृतएव॥ सूक्ष्मंतुव्याख्यातुमाह॥ सूक्ष्मो
द्वेधाभवति---------निरूपणगम्योलाक्ष्यः॥ एक---मप्रकर्षगम्योवाप---यदितिलोकोयथा॥ अन्योन्योन्यसंचलितमांस
---लदंतकांति॥ सोत्रासमाविरभूद्गृहेप्रतिकलंकिलिकिंकिनेषु॥ व्यावर्तमानविनयंनिषुनंचकास्ति॥ व्यासनीयोयथा॥ अवहि
थचलितजघनं॥ विवर्तितत्रिपुरकुचतटंस्मित्वा॥ अलोकितोरमनया॥ दक्षिणकरकलितहारलतं॥ शक्तिवैचित्र्यं
माधुर्यं॥ शक्तेर्वैचित्र्यंतन्माधुर्यमिति॥ यथा॥ रमवरमतेकः सेरेहेमधत्स्यपिनान्यथा॥ मधुरमधकिंकूलस्थापिप्रसन्न
रसंफलं॥ सहृदयपिपुनर्मेप्रस्थः॥ व्यसंसारविभूनो॥ अरतुयदिहन्यत्वादुस्थापियदशनच्छदात्॥ ८॥ अपारब्धंसौकुमार्यं
पहुषेर्थेप्रपारब्धंसौकुमार्यमिति॥ तद्यथा॥ मलंयशःशेषदृशांकृ---॥ एकाकीनंदेवतादितीयेगच्छेतिसाधेयेति॥ ८॥

श्रगम्यत्वमुदारता॥ग्राह्यत्वप्रसंगो॥अग्राह्यत्वमुदारतेति॥लभेवंसोर्यसचरुचिरतायाः परिचितः कलांसोमानं
परमिहसुवाभेवरजश्च॥अथियंहरिष्यातदितिसुतोसंवरतिवामत॥शेषंचेत्स्यान्नितमपतदानीगुलितया॥विर्
र्यस्तुस्वल्पिनियावरंवनिकटोजनः॥स्वल्पिनितावरंहंकिमपेक्षितेतिहरिनिगदुग्रनेरनुनेत्वलंमकरंस्वकरेणमा
धत्ता॥ब॥वस्तुस्वभावस्फुटत्वमर्थव्यक्तिः॥वस्तूनांतावानांस्वभावस्फटत्वंयदसावर्थव्यक्तिः॥यथा॥पृष्ठेषुशंस
शकलच्छविषुच्छदानां॥राजीसिरंकितमलक्तकलोहितानि॥गोरोचनारुहरितबलवद्विपक्षलक्ष्मालोहेकुमुरमेलक्षि
पत्यजस्य॥अथमगलसे॥पर्यस्ताग्रेःस्थितंपृथुकैलरेविरलेरलःपात्रेमनाग्निलिखितंततः॥तदनुचलनाभात्रंकिंचिद्मुधा
विवहद्दलैःसुकुलनविधोर्वृत्तस्नानांवभूवकरार्थता॥ब॥ईदृशस्यैकांतिः॥दिप्तारसाःशृंगारद्योयस्यसरीरसरसस्त

DR BHAU DAJI

स्यलक्षोद्दीपनरसस्यैकांतिः॥यथा॥प्रेयान्सायमप्राकृतःसशपथंपादानतःकांतयाहित्वालेखपरानिवासखवनाद्गावन्नयास्युन्म
नाः॥तानप्यंसुतकैतवेनसुरतस्मर्तीविनिर्वंधतोधात्रियेवकृतप्रणामकमहोप्रेमोविचित्रागतिः॥एवंरसांतरेष्वपिस्वा
हरणीयंदृश्यं॥अत्रश्लोकाः॥गुणस्फुटत्वसाकल्यंकाव्यशोभाकरंप्रचक्षते॥कृतस्यपरिणामेनसंस्कारमुपनीयते॥सुनि
लेखकारमात्रेपतत्स्फिष्टवस्त्वगुणंलभेत्॥काव्येकृतापकारंयत्तद्गुणंसंतेजनाःस्मृत॥गुणानांदृश्यतास्त्रोयस्यार्थस्तद्
पार्थकंदाडिमादिपदेत्यादिनाविचारसमंचक॥गुणविवेचनेतत्कोऽधिकरोदुर्बोधःप्रायः॥ब॥तमासंघेरंमर्थगुणवि
वेकस्तुतीयमधिकरणं॥गुणानिर्वर्त्यकाव्यस्यशोभा॥तस्यास्तिरस्कारहेतवोऽलंकारास्तन्निरूपणार्थमलंकाराधिक
रणमारभ्यते॥तत्रगृहालंकारोहीयमकमनुप्रासोऽनेकालंकारचित्तवाद॥ब॥परमतेकार्यमलंकारकृत्संस्थानविशेषयमकम्

MS DR BHAU DAJI

का-ज्ञे द्रष्टव्यः सजातीयभेदेनैतयोरस्यप्रकर्षः भवति॥ तत्रायं हरिप्रबोधे दृश्यते॥ यथा॥ विविधधवचनानागर्हनानाविधिवचनानाना
मभङ्गनाना॥ शशकरुलक्षणानावधेधुनानामहिहितानाननानस्वनाना॥ अनयावर्ण्ययमकमालयापद्यमकमालाव्याख्या
ना॥ ङ सेगानुत्कर्षः॥ उत्कृष्टंखलुयमकंसेगदूषति॥ शृंखलापरिवर्तकशूर्णमिति सेगभाणिः॥ एतेखलुशृंखलाहीनोयमकसेगा
नोप्रकाशयंतिनानुक्रमेणव्याचष्टे ङ वर्णविच्छेदृशृंखलं॥ वर्णानांविच्छेदोवर्णविच्छेदः॥ स्वल्पशृंखलंयत्सशृं
खला॥ यथा॥ कलिकामधुमधुरहृविच्छेदः॥ कारहृपुरहृशृंखलंजिमरहृणविच्छेदात्॥ सेगविनिवृत्तौस्वरूपाप
त्तिः॥ परिवर्तकः॥ अन्यवर्णसंसर्गः॥ तद्विनिवृत्तौस्वरूपस्यान्यरूपेतिरस्कृतस्यापत्तिः प्राप्तिः॥ परिवर्तकः यथा कलिकामधु
ञ रहितमिति॥ त्यक्तस्वरूपमापन्नं॥ तस्यैजनस्यसेगेविवृत्तेस्वरूपमापद्यते॥ अरहितमिति॥ अरहितमिति॥ अन्यवर्णसंसर्गेणेति

ट रूपस्यपदस्यनाद्यविधेयमितिनास्यर्थः॥ एतेनेतरावपिव्याख्यातौ॥ ङ अपिपुरहरसेहेस्वरूपलोपशूर्णलिंगहरसेहेतिपदस्य
स्वरूपलोपशूर्णं॥ यथा॥ चंचलकुलमलिचलंदूरसमुत्सुकशुक्तिभीनानांकांत॥ अत्रशुक्तिभीनांचलंदूरसमुत्सुकशुक्ति
भीनांकांतः॥ अत्रमधुलिपहेशुक्तिपंहुरहरसेहेशुक्तिपंहुलुप्यते॥ ककारलिकारयोरन्यत्रसंक्रमात् दूरसमुत्सुकशुक्ति
चंचलकुलंलिभीनांकांतः समुद्रः॥ श्लोकस्यात्र॥ अत्रसंहृतशूर्णविन्यासचलनंशृंखलानाम॥ अनेनस्वल्पसंसर्गेणयमकानांवि
चित्रता॥ अन्यसंसर्गपुनस्त्रुटनेपथ्यविनश्यतीकः॥ शहृत्सरूपशोरेहसहेयःपरिवर्तकः॥ विंगहरस्यसेहेनशूर्णपरपदश्च
ज यात्॥ वर्णयोःपरहेपो ज्ञेयः॥ सलंगःशूर्णसेहितः॥ प्रप्राप्तशूर्णलंगानिमधुप्रभानस्थिलान्यपि॥ अत्रकालीवनान्यर्थं
यमकानिचकासतिविचित्रपरिणामेनयत्रक्वेदः क्वचिद्भवेत्॥ नतयुक्तानुप्रासकथना विलासोनोविलक्षत्वं संख्यायाः

कारवस्त्वच्छ्रावृत्तिर्यत्रेति। यत्र यस्मिन्वस्तुनि शब्दस्य यमकादृते॥ शेषः सहृदयानुप्रासः॥ परत्वे कार्यमनेकार्थत्वस्यानित्यत्वं तद्धि यमस्थ
रेचशेषः। सरूपोत्यप्रयुक्तेन तुल्यरूपेणानुप्रासः॥ ननु वशेषेणानुप्रासः॥ इत्येतावदेव सूत्रं कस्मान्न कृतं आवृत्तिशेषेणानुप्रासइत्ये
तावच्छ्रूयतां। सत्यमेतत्कृतमेव। आवृत्तिशेषे किंतु व्याप्तिसंगः॥ विशेषार्थं च सूत्रमुपादीयते॥ का स्त्येनेवावृत्तिः॥ का स्त्येनैकेण
सोचसाहश्यमिति॥ प्रयुज्यतेनुप्रासः श्रेयान्॥ वर्णानुप्रासः सरस्वत्यनुप्रासो लाटीयः श्रेयान्॥ यथाकृत्रिमस्त्रीणां मालंक
विहतीव नाराचस्पंदप्रसन्नसुखसंगमुक्तः स्वरतरंगलीलाभिः किंतं॥ इदं हि नवनलकीलितमिजिते मुक्तिते मनोभवतीयमेवि
मवि साधुसंगीतकं इत्यत्र सुतश्रेयान्॥ यथा॥ नरश्रीबध्नो हुंकरे डुटमरतिरट्टकोटिकोटेदुदंडेति पदानुप्रासः पदयमक
वत्॥ येषु पादद्वयमकस्यसेहालेपरानुप्रासस्येत्यर्थः॥ तेषामुदाहरणानि॥ यथा॥ कविराज मविनायकुतः कान्यक्रियादरः॥ कवि

अथ

राजंश्चविज्ञायकुतः कान्यक्रियादरः॥ आस्वंयंतिमुकुरामलकीफलानी॥ बालानि बालकपिलोचनपिंगलानि॥ वत्सायंते
नहीनांसितकुसुमधराः शकुंसकाशकाशः॥ कामाशलांगिनालांनवपुलिनगताः क्रीनरीहंसहंसाः॥ हंसाशांसोद्
मुकस्फुरदमलवपुर्मेदिनीचंद्रचंद्रश्चंद्रांकः शरदस्तेजयतुपनतोविद्विषांकालकालः॥ कुवलयदलश्यामा मेघाविहा
यदिवेंगताः। कुवलयदलश्यामोनिशंविमुंचतिकेशवः॥ कुवलयदलश्यामाश्यामालतापविजंतने। कुवलयदलश्या
मंचहोनलः प्रविगाहते॥ एवमन्यपिसेदृश्याः॥ [illegible] शब्दालंकारविचारः॥ सेत्रत्यर्थालंकारणं प्रस्तावस्तन्मूलंचोपमेतिभेदविचार्यते॥ ङ॥ उपमानेनोपमेयस्यगुणव
लेशतः साम्यमुपमा॥ उपमीयतेसादृश्यमानीयतेयेनोत्कृष्टगुणेनान्यत्तदुपमानं॥ यदुपमीयतेसादृश्यमानीयतेऽन्यं

DR BHAU DAJI

गुणलक्षणोपमेयं॥ उपमानेनोपमेयस्य [illegible]गुणलेशतः साम्यंयत्रसावुपमेति॥ ननुचोपमानमित्युपमेयमितिचसंबंध
शब्दावेतौ॥ तयोरेकतरोपादानेनैवान्यतरसिद्धिरितिव्यर्थउपमितेत्यादिर्निःसामान्यप्रयोगइति॥ अत्रोपमितेत्य
दृष्टमेवकृतंनोपमानग्रहणमितितद्दत्तोत्तरंग्रहणंनकर्त्तव्यम्॥ ननुलक्षणेकथमसिद्धरूपपरिग्रहार्थंयदेवोपमेयमुपमा
मानंचलोकप्रसिद्धंतदेवपरिगृह्यतेनेतरत्॥ नहियथापद्मंमुखंकमलमेवेतिलक्ष्यंकुमुदमितिवक्तव्यंभवति॥ गुण
व्याकृत्यतः कल्पितागुणानांव्याकृतंगुणव्याकृतंतत्रउपमानेनोपमेयस्यकल्पितोपमा॥ कविभिःकल्पितत्वात्
तत्कल्पितंकल्पितापूर्वनुमौकि पूर्वमुक्तंकी॥ ननुकल्पितायालोकप्रसिद्धव्यवहारात्कथमुपमानोपमेयनियमः॥ गु
णोंव्याकृत्यस्योत्कर्षापकर्षकल्पनास्यां॥ तद्यथा॥ उदुंबरफलारुणरमणीपयोधरोन्नतिस्तनिनेशनिरंतरंमोक्षः॥ बिंब

कठोरविसकंटकप्रहारभेदैर्विलोलःपरंप्रथमभयंकरैर्जनयति॥ सप्तोमुंजितमत्तद्विपविभुक्तप्रस्पर्द्धिनागंगकं॥ अलिनवकुशस्त्रचि
स्पर्द्धिनखैश्चरीषमिति॥ दृष्टनीलक्ष्णांजनदृष्टजिसेषचतुरःसिलीनामाबंधःस्फुरतिशुकचंचूपुटनिभः॥ तत्सलीलंहृत्लक्ष्मम
धरकोलिंतुलयितुंसमंतान्निर्यत्स्फुटमुलगरागंकिसलयं॥ तद्वैविध्यंपदवाक्यार्थवृत्तिभेदात्॥ तत्रोपमायाद्वैवि
ध्यंपदवाक्यार्थवृत्तिभेदात्॥ एकपदार्थवृत्तिरन्यावाक्यार्थवृत्तिरिति॥ पदार्थवृत्तिर्यथा॥ हरतिनतुषुवंशूलक्षिविकासु
यांसंकनककलशस्पर्द्धिनमर्मरोरोमलेखा॥ वाक्यार्थवृत्तिर्यथा॥ पांडोयमंसाद्धिनलेपहारःशुक्लंशरीरंयशोहरिचंदनेन॥
श्यामालतिवाजातपरश्रमार्तःसनिर्झरोद्गारइवाद्रिराजः॥ पूर्णोपमापूर्णलुप्तावाचकलक्षणा॥ लुप्तोपमाधर्मलुप्तावाचकलक्षणा॥ गुण
कोपमानोपमेयवाक्यानांसमासेपूर्णा॥ गुणादिशब्दानांसमासेसतिकर्मधारयेपूर्णोपमा॥ कमलमिवमुखंमनोहरमिवेतिवा॥

लोपेलुप्तागुणद्रव्यशब्दानांविकल्पश्चेल्लोपेलुप्तागुणशब्दोलोपेयथा॥शशीवरोनेतिशेषोतकोशब्दोलोपेयथा॥दूर्वाश्यामाराधा
मेयमितिश्यामलोपेयथा॥गतिमूरवीति।उपमानोपमेयलोपस्तत्पुनरुपमानंवेद्रष्टव्यः॥ऊक्तंनिंदानत्वाख्यानेषु।स्तुतौ
निंदायांनत्वाख्यानेष्वितिवाक्यात्प्रयोगः॥उक्तंनिंदाद्वयोयथा॥क्षितिमंडलनत्यमतकुत्स्यनरेकलत्रं।हाकष्टंविषमिवया
मगुणंलतेव॥तत्वाख्यानेयथा।लोरोहिणीविजानीहिद्योतिकामत्रमंडले॥यस्तस्विसारकुम्मासःशकलाकारएमिः
सः॥हीनत्वाधिकत्वलिंगवचनेहसादृश्यासंशवासंक्षेषाः॥नस्यात्युपमायांक्षेषावर्जेति।हीनत्वमधिकत्वंलिंगंवचनंचेहो
वचनंसादृश्यमसंशवइति।।नास्त्रीमेणत्वाख्यानुमाहृ।।जातिप्रमाणधर्मन्यूनतोपमानस्यहीनत्वं॥तत्रयाप्रम।
णेनधर्मेणवोपमानस्यन्यूनतायांतद्धीनत्वमिति।।जातिन्यूनत्वरूपंहीनत्वंयथा।।चंद्रोलैरिवपुष्पादिःसादंपरमेश्वरे।

प्रमाणन्यूनत्वरूपंहीनत्वंयथा॥बद्रीस्थुलिंगतत्रत्यानुरंचकाक्षि।।उपमेयोपमानस्यधर्मतोन्यूनत्वंयत्तद्धर्मन्यूनत्वरूपंहो
नत्वंयथा॥तमुनिलोकितंनेत्रोत्पलाभ्यांमुनिपटंवहत्॥यतनतीलतनीभूतलोभिहरांशुजान्॥अत्रमोजीप्रतिबल ग
तद्धिन्मात्रोपमाधर्मनिमितिहीनत्वं।।तत्रकारणंनिजपटमात्रलोपनेयत्पुनर्मोजामपत्यिप्रसंगात्।।तनुतीजतीभूतयद्वृ
लेमेवनदित्यतिपद्यनेनतनुमतिनाशात्॥अत्रयत्तिशारेतुसवंतीप्रतिपत्तिःकेनवार्यते।।तदाएधर्मयोरेकनिर्देशेनसं
भिन्नाद्वयंयत्तन्यधर्मयोरेकयाविधर्मस्यनिर्देशेअन्यस्यधर्मस्यलक्षितप्रतिपत्तिर्भवति।।कुतःसाद्वयंतत्।।तद्वच
रितमेवनप्रतिहतोरवपक्षमेकनिर्देशेनस्यप्रतिपत्तेरुक्तत्वात्॥त्रिवृत्तेतिवहिर्यनेनविरलंसेतजरद्वेषमोलूता
तंतुनतिछिदोमधुरुषपिंगाःपमोनिदश॥ रत्यर्थंधुरुषनांकृतत्वापिंगत्वेसत्यपीतो।।नत्रपिंगशब्देनपिंगत्वेप्रति ग

पनेहत्तत्वप्रतिपत्तिर्भवति एतेनकेनकफलकचतुरश्रंश्रोणिबिंबमितिख्याख्यातं कनकफलस्यगोरत्वचतुरश्रत्वयोःसाहचर्यात् चतुरश्रशुक्लत्वेनगोरत्वप्रतिपत्तिरिति ननुचयरिधर्म्मित्वमुपमानस्यदोषःकथमयंप्रयोगः सूर्यशिखंमालितलोचनेषुरीनेषुपप्रालिखनिभेक्षेषु सख्यःस्वनेष्विवसर्दृशोनःकेकाविनेभुःशिखिनांमुखेषु अत्रबहुत्वमुपमेयधर्म्मिणमुपमानात् नविशिष्टानामेवमुखानामुपमेयत्वात्कादृश्येनकेकाविनाप्यस्यसंभवात् अतोनधर्म्मन्यूनत्वमुपमानस्येति ङ तेनाधिक्यंख्याख्यातं तेनहीनत्वेनाधिक्यंख्यातं नातिप्रमाणेधर्म्माधिक्यप्रधिकत्वमिति नात्याधिक्यरूपमधिकत्वंयथा विष्णोतृतीयःक्रमुरुक्रमत्वमोजसः प्रमाणाधिक्यरूपेयथापातालमिवनास्तिस्तेस्तनोस्तिभरेपमोनेलिरः पुनरयं कालिंदीपानसंस्तिरः धर्माधिक्यरूपेयथा सरश्मि

२६

चंचलंचकंधधूर्वोजाराजत सवएवाग्निःसावर्तःस्रोतसामिवनायकः सवाएवाग्निरित्यस्यउपमेयात्नानाहूमीधिक्यमिधिकत्वमिति अनयोरेषयोर्विपर्ययाव्यस्यदोषस्यांतर्भावप्रसंगात्पादानं अतएवास्माकंषट्हेषाइति उपमानोपमेयात्सकाशात्क्रियमाणेधिक्यमितियोलिंगव्यत्यासोलिंगसेदः उपमानस्योपमेयस्यचलिंगसेदःयोयंत्यासोविपर्ययोलिंगसेदोयथा सेनानिनद्यरजसमुरनर्गमिति दृष्टःपुंनपुंसकयोःप्रायेण पुनपुंसकयोरुपमानोपमेययोर्लिंगसेदःप्रायेण बाहुत्वेनेक्षेयथा चंद्रमिवमुखंपश्यतीति दृष्टरिवमुखंजातीतिएवंप्रायमुन्नेयं इति ङ लौकिक्यांसमासासिद्धिनायानुपमाप्रपंचेचलौकिक्यानुपमायांसमासासिद्धिनायानुपमाप्रपंचेचेक्षेलिंगसेदः प्रायेणेतिलौकिक्यांयथा प्रायेणसतस्य पुरुषस्यलक्ष्मीति समासासिद्धिनार्थंयथा भुजलतामालोत्पलदृगइति उपमाप्रपंचेयथा शुद्धांतदुर्लभ

मिदंवपुराश्रमवासिनोयद्दिजनस्य दूरीकृताःखलुगुणेरुद्यानलताबनलताभिः एवमन्यदपिप्रयोगजातेरदृश्यं नेनव
चनशेषोव्याख्यातः नेनलिंगशेषेणवचनशेषोव्याख्यातः यथा पाद्मानिलोलनेत्राःपुष्पेपुष्पलिहोयथा ज्ञ
अत्रलोलगुणसादृश्यमसादृश्यं अप्रतीतेरेवगुणैर्यत्सादृश्यंतदप्रतीतगुणसादृश्यमसादृश्यथा।यथानिकाव्यशशिनं
वितनार्थरश्मिं काव्यस्यशशिनायथासादृश्यंतद्प्रतीतैर्गुणैरिति ननुचार्थनांरश्मितुल्यत्वेसतिकाव्यस्यशशितुल्यत्वंवि
ष्यति नैवंकाव्यशशितुल्यतेसिद्धेऽर्थनांरश्मितुल्यत्वंसिध्यति नह्यर्थनांरश्मीनांचक्वचित्सादृश्यंतुप्रतीतोगुणोस्ति
नहेवमिनरेनराश्रयदोषापुत्तारइति ज्ञ असादृश्यंतावत्उपमानन्निष्ठश्चकथ्यः असादृश्येनरता असादृश्यंतावउ
पमा तन्निष्ठश्च उपमाननिष्ठश्चकथ्यइति उपमानाधिक्यान्नदोषइत्येके उपमानानाधिक्यात्तस्यासादृश्या ष्प

पोदुष्टत्वेकेमन्यंतेयथा।एतावेणकलंकधूसरिगीयमानयुष्मद्यशः श्रवणनिश्चलकर्णतालेगायंतिकिन्नरगणाःसहसुंदरी
भिः।४. कर्पूरहारहरहासमितंयशस्ते कर्पूरादिभिःउपमानैर्बहुभिर्यशःसादृश्यं सुस्थावितंभवतितेषांगुणा
लिरेकात्।नापूर्णार्थत्वात्।उपमानाधिक्यान्नदोषइतियदुक्तं।तत्प्रपुष्टार्थत्वा एकस्मिन्नुपमानेप्रयुक्तेउपमा
नांतरप्रयोगानकंचिदर्थविशेषंपुष्णाति।नैनंचलसिंधुःसिंधुरिवशुभ्रसितइति।प्रत्युक्तं।ननुसिंधुशब्दात्प्रधो ज्ञ निरसनं
गात्योनरूढ्यानार्थविशेषात्।बलेसिंधुरिवनैपुण्यात्कुलसिंधुः।सिंधुरिवशुभ्रसितइति क्षीरसमुद्रात्तस्मा
दर्थविशेषान्नपोनरूढ्यं अथपुनिरुक्तमाविसिंधुरिवशुभ्रसितइत्यतएवनैपुण्यंप्रतिपद्यते।तत्कंरिपर्म्मयोरुक्त
निरूपेन्यसंविसादृश्यमिति।अनुपपत्तिरसत्वः।अनुपपन्नत्वमुपमानस्यासंभवः।यथा।चकास्तिन

का० ८ दनस्यांतर्मितच्छायाविकासिनः॥ इन्दिन्दिरायाविंदस्य मध्येमुखेवचंद्रिका चंद्रिकायामुन्निद्रत्वमरविंदस्येत्यनुपपत्तिः
नन्वर्थविशेषोयमस्तु किमुपमादोषकल्पनया॥ नोपमायामतिशयस्येष्टत्वात्॥ कथंतर्हिदोषोविरुद्धेतिशयः विरुद्ध
तिशयस्यसंग्रहेनकर्मधारयइति अस्यसूत्रस्यतात्पर्यार्थः॥ तानेतान्षट्सुपमादोषान्ज्ञात्वाकविःपरित्यजेदिति का
व्यालंकारवृत्तावालंकारिकैश्चतुर्थेधिकरणेद्वितीयोध्यायः॥ ८ उपमाधिकारः संप्रत्युपमाप्रपंचोविचार्यते क
पुनरसौ॥ आह प्रतिवस्तूपमारूपकादिरूपमाप्रपंचः प्रतिवस्तूपमारूपकादिर्यस्यसप्रतिवस्तूपमारूपकादिः उपमायाःप्रपंचष्ठपमा
प्रपंचवृत्तिवाक्यार्थचिंतायाः प्रतिवस्तूनोर्निदर्शयितुमाह उपमेयस्यैकोसमानवस्तुन्यासः प्रतिवस्तू
समानैवस्तुवाक्यार्थस्यन्यासः उपमेयस्यार्थस्यैकोवाक्यार्थस्यैकोसत्यामिति अत्रद्वौवाक्यार्थौ एकोवा

क्यार्थउपमायामितिभेदः तद्यथा देवीवागमिताप्रियवारपदंवधूजनस्येषा नवमालपरिलोगायोग्यंदेवतरूपोकिनरं
लं प्रतिवस्तुनःसमासोक्तेर्निदर्शयितुमाह ८ अनुक्तौसमासोक्तिः उपमेयस्यानुक्तौसमानवस्तुन्यासः समा
सोक्तिः संक्षेपवचनात्समासोक्तिरित्याख्या तद्यथा श्लाघ्याधस्तात्पतनार्थेःकरीरस्यप्रशस्तिः अधिरोक्तुं
वृक्षाणामनुत्पन्नार्थिनांश्रियः ८ किंचिदुक्तावप्रस्तुतप्रशंसा उपमेयस्यकिंचिदिंगमात्रेणोक्तौसमानवस्तुना
सोऽप्रस्तुतप्रशंसा यथा जानपदसिंधुरपरेवहिक्केयमत्र यत्रोत्पलानिशंकिनासरःसंप्लवंते उन्मज्जतहि
रहंसोपरीत्यत्र यत्रयत्राधरेकरणेक्रोऽर्थःप्रस्तुतस्यार्थस्यप्रशंसनमप्रस्तुतप्रशंसा अपह्नुतिरपि
तनोक्तिनेतिदर्शयितुमाह ८ समेनवस्तुनान्यापह्नवोपह्नुतिः समेनतुल्येनवस्तुनाधाक्यार्थेनान्यस्य

वाक्यार्थस्यापलापोनिह्नवोयस्तत्साध्यारोपेणअसावपह्नुतिर्यथा नकेतकीमिलसंकलिमूच्चयः प्रवासिनोहंतह
रत्ययंविधिः तरिश्चलेयंनचकांतिचेचला पुरः स्मरज्योतिरिदंविवर्त्तते वाक्यार्थयोस्तात्पर्यासङ्गत्यविनिरूप
पकं तत्सुकीदृशमित्यादि ८ उपमानेनोपमेयंयोरूपयोरपिग्रहणं लोकिक्याः कल्पितायाश्चोपमायाः प्रवृत्ति
त्वमचयथाविनोयेतरति रयंगेहेलक्ष्मीरियमनतवर्त्तिनियनपोरसावस्याःस्पर्शेवपुषिबहलः श्वेदनरसः अ
येलेहेबकुःशिशिरमसलेमौक्तिकसरः किमस्यानप्रेयोयदिपरमसयस्तुविरहः सुखचेद्रात्रीनोतुउपमासमाना
नांनरूपकत्वंयुक्तमिति सधर्मेषुतेनप्रयोगेश्लेषः उपमानेनोपमेयस्यधर्मेषु गुणक्रियादिशब्दरूपेषुसत
त्वारोपास्तेनप्रयोगेतेनैवोदारेणेतिश्लेषः यथा अकृष्णमलमंदुलाग्रुच्चयः सेनहृदयस्थजाः सोश्रुजलेघ्रुवि

तावित्पक्षहृदयग्रोन्मादिनाकर्षृशंदृङ्नागुरवश्चयस्यरक्तिनःश्रणमायमानानन॥योधाकारवहूस्तनाश्व
नरधुःक्षेत्रेसबोध्यानुनिःयथाच॥गोणस्यार्थस्यालंकारत्वं॥तथालक्षणिकस्यापीतिदर्शयितुमाह॥सादृश्यस
क्षणश्चकोक्तिः॥बकुनिहिनिबंधनालिलक्षणायांतत्रसादृश्यगौलक्षणश्चकोक्तिरसावितियथातन्मील
कमलेसरसीनां॥कैरवेचनिमिलमुकुलंत्वि॥अत्रनेत्रधर्मनुन्मीलननिमीलनसादृश्याद्वक्त्रसंकोचो
क्षयतः॥दृश्यनिरेतरनवमुकुलपुलकितारतिमाधवीदृश्यं॥मदयतिचकेसरालंपरिणतमधुगंधिनिश्वसि
अनेनिश्वसितमितिपरिमलनिर्वर्तनक्षयति संस्थानेनस्करकुसुमसदृशः॥क्वचिद्गुणोनुक्तोप्यालस्यमालिं
गतिगात्रमस्याः॥परिच्छन्नच्छायानवरतिदृष्टिःकमलनी॥प्रत्यूषेस्फुटितकमलामोदमैत्रीकषायः

रूपकं दंतकरणकदलीकांडसब्रह्मचारीत्येवमादिषुलक्षणयोक्तिरूपत्वादिति। लक्षणयांचकृतित्यर्थः प्रतिपत्तिक्षमत्वंरहस्य
माचकृतइति। असादृश्यनिबंधनातुलक्षणनवकोक्तिःयथा जरठकमलकंदच्छेदगौरैर्मयूखै। अत्रच्छेदःसामीप्या
दत्यंतसदृशतितस्यैवगौरत्वोपपत्तेःरूपकत्वोक्तिरयमुत्प्रेक्षायाःसंदेहसंशयितुमाह। अतद्रूपस्यान्यथाध्यवसानमतिश
योक्तिर्थमुत्प्रेक्षा अतद्रूपस्यातत्त्वतोवस्यान्यथातत्त्वावतयाध्यवसानमध्यवसायः। नपुनरध्यारोपोलक्षणंवा अ
तिशयार्थमितिलोकोत्तरज्ञानविधित्यर्थंसादृश्यादियमुत्प्रेक्षेति। एनांचेनश्लेषोद्योतयतियथा। सवःपायादिंदुर्नचविशदता
कोटिकुटिलः। स्मरारेर्योन्मूर्ध्निज्वलनकपिशेलातिनिहितः। अवन्मेदाकिन्याःप्रतिदिवसतिक्तेनपयसाकपाले नो
चुक्तःस्फुटिकधवलेनोक्षरइव। उत्प्रेक्षैवातिशयोक्तिरितिकेचित्तन्निरासार्थमाह। संसाध्यधर्मतदुत्कर्षकल्पना

तिशयोक्तिः। संसाध्यस्यधर्मस्यतदुत्कर्षस्यचकल्पना अतिशयोक्तिः। यथाऽसौयदिव्योमिप्रथमप्रवाहवाकाशगं
गापयसःपतेतांतेनोपमीयेततन्मालनीलमामुक्तमुक्तालतमस्यवक्षः। मलयजरसविलिप्तलनवो नवहारल
तोविरूपिता। सितनरदंतपत्रलतवक्रुरुचोरुचिरामलांशुकाःशश। रतिविनधाभिधबलयतिधरा मि
मविलासायतांगता। प्रियवसतिप्रयोतिसखमेवनिरस्तियोतिसारिकाः। यथालोतिज्ञानस्वरूपोत्प्रेक्षालथा
संशयज्ञानस्वरूपः संदेहेपीतिदर्शयितुमाह। उपमानोपमेयसंशयः संदेहः। उपमानोपमेयोरतिशया
र्थयः क्रियतेसंशयः संदेहः। यथाद्रंकर्णात्प्रलंचक्षुरिदंचेतिविलासतिनिश्चिनोतिहृदयं किंतुरोला
यतेमम। संदेहवद्विरोधोपिप्रतीतावसरइत्याह। ता। विरुद्धासासत्वंविरोधः। अर्थस्यविरुद्धत्वेवासासनं

विरोधाभासत्वं यथापीतं पानमिदं त्वयाद्य दयिते मत्तं ममेदं मनः पत्रालीतव कुंकुमेन रचिता रक्तावयं मानि
नि॥ त्वं तुंगस्तनभारमंथरगतिर्गात्रेषु मेवेपथुः॥ त्वन्मध्येतनुतामधाधतिरहो मारस्यचित्रागतिः॥ विरोधाद्
भावनायास्येदं दर्शयितुमाह॥ ८॥ क्रियाप्रतिषेधेप्रसिद्धस्यफलस्य व्यक्तिर्विभावना॥ क्रियायाः प्रतिषेधेसत्या
एवक्रियायाः फलस्य प्रसिद्धस्य व्यक्तिर्विभावनायथा॥ अपसज्जनसंगस्यनवसत्यंवदेहृतं॥ आक्षालितवि
ष्टेषु हृदयेषुमनीषिणां॥ विरोधप्रसंगेनान्वयंदर्शयितुमाह॥ ९॥ एकस्योपमेयत्वमुपमानत्वेचानन्वयः॥ य
था॥ रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव॥ अन्यासादृश्यमेतेनप्रतिपद्यते॥ क्रमेणोपमेयोपमा॥ एकस्ये
वार्थस्योपमेयत्वमुपमानत्वंचक्रमेणोपमेयोपमायथा॥ त्वमिवजलंजलमिवत्वं॥ हंसइवराजीवराजी

कइवहंसः॥ कुमुदाकारास्तारास्ताराकाराणिकुमुदानि॥ इयमेवपरिवृत्तिरित्येके॥ तन्निरासार्थमाह॥ समवि
सदृशास्योपनिबन्धनंपरिवृत्तिः॥ समेनविसदृशेनचार्थेनार्थस्यनिबन्धनंपरिवृत्तिः॥ यथा॥ प्रारभ्यकलीकि
लयमस्मारनुचरणमर्पयतिबालः॥ उभयोस्सदृशविनिमयादन्योन्यमवैचित्यंमन्ये॥ विहायसाहारमहा
र्हनिश्चयाविलोलयष्टिप्रविलुप्तचंदनं॥ ववेचबालाफलबल्लुवल्कलंपयोधरोत्सेधविशीर्णसंहतिः॥ उप
मेयोपमायाः क्रमोत्रिन्नदृष्टिदर्शयितुमाह॥ उपमेयोपमानानां क्रमसंबंधः क्रमः॥ उपमेयानामुपमाना
नांचोद्दिशनामनुद्दिशनांच क्रमेणसंबंधः॥ क्रमोयथा॥ तस्याः प्रबुद्धनीलारविंदलोलपक्ष्मनिभदृष्टिसिः॥ जो
यंतेवत्सकीकुंदकुसुमेंदीवरस्यनः॥ संबंधप्रसंगेनैवदीपकेसदृश्यमितुमाह॥ ७॥ उपमानोपमेयवाक्येषे

का क्रियादीपकं उपमानवाक्येषूपमेयवाक्येषु च एकक्रियाऽनुरोधतः सङ्गच्छमानादीपकं ल तन्नैध
मादिमध्यांतवाक्यवृत्तिरेदत्र तत्रैवंनिधा भवति आदिमध्यांतवाक्येषु वृत्तेरेदित्र यथा सध्यंति
प्रमदननानि वातपुष्पेः कामिन्योमधुमद्यमांसलैर्विलासैः ब्रह्माणः श्रुतिगदितैः क्रियाकलापैः राजानो
विरलितवैरिसिः प्रतापैः बाष्पः पथिककांतानां जलेजलमुचां मुहुः विगलत्यधनादृढयाऽयो योगो मी
क्ष्णो गुरुशुश्रूषया बुद्धिर्मधुरोष्णमनोरवः उदयेनशशांकस्यपयोराशिर्विवर्द्धते दीपकवन्निदर्श
नमपिसंक्षिप्तमित्याह क्रियायेनसतदर्थान्वयव्यापननिदर्शनं क्रियायेनशुद्धयाऽन्वयात्मनस्तदर्थस्य
चान्वयस्यौसंबंधस्यव्यापननेसतुलितहेतुदृष्टांतविभागान्निदर्शनंयथा असुद्धपराध्यासः पतनाये

न्यर्थशब्दिनोरंसत्र आपांडुपतितपत्रंतरोरिदंबधनंयेषे पततीतिक्रियातस्यांपतनंतदर्थान्यच्चपराध्यासस
योरन्वयः असुद्धपराध्यासः पतनायेतितस्यांव्यापनमर्थशब्दिनोरंसदिति दूरंचनार्थान्तरन्यासः सदृन्यथा
सूतसमाह उक्तमिष्टेवस्तनोर्थान्तरन्यासे सन्यासमन्यर्थतिरन्यासः उक्तमिष्टेउक्तस्यार्थस्यसिद्धयै वस्तनो
वाक्यस्यार्थतिरस्यैनन्यसनमर्थांतरन्यासः वस्तुयद्गुरु पदार्थस्यहेतोर्न्यसनेनार्थांतरन्यासः दूरनाति
दूरगोचरमस्मिसरः कमलसौरंध्यादिति अर्थांतरस्यवेतिवचनंयत्रहेतुर्न्यस्तिगूढत्वात् कथंचिन्प्र
तीयते तत्रयथास्यात् यद्गतकृतकंतदनित्यमिति एवंप्रायेषुमानूदिति उदाहरणं प्रियेणसंगच्यविपक्ष
सन्निधावुपादितोबहुमिपीवरस्तने स्तनेनकाचिद्विजहारे जलाविलो वसंतिरिक्तेक्लिगुणानवस्तनि

अर्थान्तरन्यासस्य हेतुत्वात् हेतोश्चान्वयव्यतिरेकाभ्यां कथनात् ततः पृथग्व्यतिरेकादिकेचिल्लिङ्गमात्रमाहुः
उपमेयस्य गुणस्य तिरेकत्वं व्यतिरेकः उपमेयस्य गुणस्य तिरेकत्वं यत् अर्थादुपमानस्य व्यतिरेको यथा सद्यो
हरिणकान्तस्याः प्रसन्नकरणेमुखस्य समानेऽपि न किंतु सकलेकलङ्कितः कस्मिंश्चिदुपमानगुणो व्यति
रेको यथा कुवलयवनं प्रत्यात्मतनवमफलनिदिते हसितमसृतेनात्मोत्थः पदैरसंपदः विषमुपहितंचि
त्याद्यं मनस्यपि कलिनं चतुरमधुरैर्लीलालापैस्त्वया हृदि विलोकितः व्यतिरेकविशेषोक्तिरेवं दर्शयितुमाह
एकगुणहानिकल्पनायां सामान्यहार्यविशेषोक्तिः एकस्यागुणस्य हानेः कल्पनायां शेषेगुणे सा व्यंयत्व
स्यहार्यविशेषोक्तिः रूपकंचेदं प्रायेणेति यथा सनेत्रमित्रौषधयोरनयामतेजपूरः सतारपीपः शूते

हिनामपुरुषस्यासिहासनंराज्यमिति इयमकमलालक्ष्मीः हसीहिजंगमंदुर्गमिति अत्रजंगमोदुर्गस्यास्पदंनरनि
वृत्तिप्रतिपादनपरत्वादेकगुणहानिकल्पनेन एतेनवसृपादिनामसूत्रमित्येवमादिरेकगुणहानिकल्पनाव्याख्याता व्यतिरेकविशेषोक्तिर्व्याजस्तुतिरिति लक्षणमाह च संबन्धाविशिष्टकर्मकारणस्नेहोक्त्यार्थव्याजस्तुतिः अत्यंतगुणाधिक्येविशिष्टस्यस्वच्छ
न्दविशिष्टकर्मा तस्यसंबन्धस्यकर्तुंशक्यस्याकरणस्नेहविशिष्टसम्भावहेतुनसोक्त्यार्थव्याजस्तुतिः
यथा बंधसिंधुंगिरिचक्रवालेविलेरसंनेकशरोत्तमाङ्गान् एवंविधंकर्मतनोतनाम त्वयाकृतंतन्नमुधेव
गर्वः व्याजस्तुतेर्व्यतिरेकविशेषोक्तिर्दर्शयितुमाह व्याजस्यसत्यसारूप्येवाजोक्तिः व्याजस्यच्छद्मनःसत्येनसा

सूर्यं व्याजोक्तिर्मायोक्तिरित्याकूतम्॥यथा शरच्चन्द्रांशुगौरेणानाविद्धेनसानिनि॥काशपुष्पलवेनेदं साक्ष
पानेमुखंकृतंयानकलेःप्रथमकुल्ययोगितेत्यादौ च विशिष्टेनसामान्यार्थनैककालक्रियायोगस्तुल्ययोगि
ता विशिष्टेननूनमसामान्यार्थनैककालाया:क्रियायोग: सातुल्ययोगितायथा॥जलनिधिरसनालिंचति
श्रीवहतिकेनगविकत्थसेसुनश्च ॥ उपमानाक्षेपस्त्राक्षेप:॥ उपमानस्याक्षेप: प्रतिषेधउपमानाक्षेप:
तुल्यकार्थस्यनेरर्थक्यविवक्षायांयथा तस्याश्चेन्मुखमस्तिसोम्यकलंकिंपार्श्वलीनेदुनासौदर्शनीय
देदृशैयदिचेतकिन्नामनीलोत्पलै:॥ किंवाकामलकांतिभि:किलजयेत्सत्येवनाधरे हीधातु:पुनर ३४
स्तेवक्त्रविनिर्जितेषुशशिन:॥ उपमानस्याक्षेपआक्षेपनःप्रतिपत्तिरित्यपिमन्यन्तेयथा ऐंद्रेधनुःपांसु

j

पयोधरोत्तुंगतरंगितानांदृनायकूलानांप्रासादयंतीसकलंकमीदुंनापरंवेरयधिक्करोचकार॥अनशरदृश्यंवदं
दुंनायकस्मिन्वरेवप्रतिनायकस्मिंवेत्युपमानानिगम्यनहति॥तुल्ययोगितायाः सहोक्तेर्भेदमाह॥यस्मद्वयक्रि
ययोस्तुल्यकालयोरेकपदाभिधानंसहोक्तिः॥ यस्मद्वयस्यक्रिययोस्तुल्यकालयोरेकेनपदेनाभिधानंस
हार्थशब्दसामर्थ्यात्सहोक्तिर्यथा॥ अस्तंप्रयातःसहरिपुस्तिरश्चांसहस्रिभिर्यःसहसाजगाम॥अत्रार्थाच्चन्यून
त्वविशिष्टत्वेनसहक्रियेयंतुल्ययोगितेति॥समाहितंनैकमवशिष्यतेतत्प्रथमतार्थभाग॥अथसादृश्ये
नसंपत्तिःसमाहितं॥यस्यबलनःसादृश्यंगृह्यतेतस्यबलनःसंपत्तिःसमाहितंयथा पुरारय
स्तोजनायमुर्वस्याःसादृश्यंगृह्णतस्यसेबलतोर्वसीसंपन्नेति॥एतेचालंकाराःशुद्धाविश्राम्यपयोक्ताश्र

तिविशिष्टानामलंकाराणांनित्यत्वंसंसृष्टिरित्याह ॥ अलंकाररसालंकारयोर्नित्यंसंसृष्टिः अलंकार्
स्यालंकारयोर्नित्यंयदसौसंसृष्टिरिति संसृष्टिःसमर्गःसंबंधइति तद्वैरूप्यरूपकोत्प्रेक्षाव्यतिरे
कयोःसंसृष्टेरेदृग्रूपमरूपकंचरुत्प्रेक्षाव्यतिरेकाविति उपमाजन्यंरूपकमुपमारूपकमिति यथा निरव
यनिराश्रयंचयस्मात्स्थितमनिवर्त्तनकौतुकप्रपंचं प्रथमदृष्टवानमकूर्मनिर्जयतिचतुर्दशश्लोक
बलिकेदः एवंरजनिपुरंध्रीःप्रतिलकरन्येवमादयस्तद्वैरूप्यदृष्ट्याइति ॥ उत्प्रेक्षाहेतुरुत्प्रेक्षाव्यय
वः उत्प्रेक्षामाहेतुरलंकारुत्प्रेक्षावयव-मवयवश्लोत्प्रेक्षालंकारलक्षयतियथा अंगुलीभिरिवैकेशसं
चयं सनियम्यतिमिरंमरीचिभिः कुमुदीसतमनोनलोचनं सुबतीवरजनीमुखश्रियं एतस्मिन्दृश्य

नैः स्वीयःपाकीयश्चपुष्कलैः बहुधाविचक्षण-यमुपमेवप्रपंचिता अलंकारैकदेशायेमताःसोत्प्रेक्षाव्यक्तिः सापि
नः तेषुलंकारदेशीयायोजनीयाकवीश्वरैः काव्यालंकारहस्तावलेपकिंचतुर्थेधिकरणेतृतीयोध्यायःसमाप्तः
॥ उपमानप्रपंचविचारः समाप्तश्चेदमलंकारकिंचतुर्थमधिकरणं ॥ संप्रतिकाव्यमयंशब्दार्थशरीरंनिरूपयितुंप्रयो
गिकाव्यमधिकरणमारभ्यते तत्रकाव्यसमयस्यबहुत्वात्तदाह नैकंपदंहि-प्रयोक्तव्यंप्रायेण एकपदंनहिप्रयोक्त
व्यंप्रायेणबाहुल्येन किंचिदुवादिपदंहिरपिप्रयोक्तव्यमितिदर्शयति नित्यंसंहितेकपदवत्सादेघडुनिवर्जनं नि
त्यंसंहितापारंश्वकपदवत् एकस्मिन्निवपदेतत्रहिनित्यसंहितात्माम्नायात् यथाऽपाणिनिः संहितेकपद
नित्यानित्याम्नातूपमर्गयोरिति अर्द्धनवर्त्यमर्द्धंनिवर्त्तयित्वा ॥ ---- लघोर्गुरुत्वंचमर्द्धंत्रपादांतलघोर्गुरु

त्वप्रयोक्तव्यं नमस्वेत्र नमस्वीमिमृतृतइति नास्त्वेवपूर्वं वलिरस्त्यवोक्ता स्तवी नोजलिः पततिकोटमुखावाक्यः
एवंत्रायस्त्रिंशत्सु स्त्रियामतत्पुनः वहुत्रिनीनांरजलिप्रसर्पतिमल्लमासीद्विनिनीलितंनगच्छत्यादिषु
वकारोद्वितन्यस्मित्यस्यानुकर्षणार्थः नगोसमासत्रायस्त्रिंशन्मन्यत्रादृतादित्यः संवादात् गद्यसमास
प्रायस्तुतनविधेयंशास्त्रांशात् अन्यत्रादृतादीन्योविषमस्तेस्तः संवादादुद्वेनेति ङ नपादादोखल्वाद्यः
पादादोखल्वाद्यः शब्दानप्रयोज्याः आदिशब्दःप्रकारार्थो यथामादोप्रयोगोनास्तिष्यतितिरस्यते
नपुनर्वतिरिप्रस्तुतयः नार्द्धकिंचिदसमासंवाक्यं दृतव्याऽर्द्धकिंचिदसमासंवाक्यंनप्रयोक्तव्यं यथा
जयंतिपांडवंशस्तोसीगुरंगुलिकोटयः करः लक्षाण्यचकजाःश्रक्कांशुकलिलतिषः ङ नकर्म्मधा

र्यावबहुव्रीहिप्रतिपत्तिकरः बहुव्रीहि---त्रिंकरोतियःकर्मधारयःसनप्रयोक्तव्यः यथा अध्यात
तश्चासोतरुश्चाध्यास्तिनतरुरिति ङ तेनविपर्ययोव्याख्यातः बहुव्रीहिरपिकर्म्मधारयप्रतिपत्तिकोन
प्रयोक्तव्यो यथा वीरःपुरुषायस्यसइतिवीरपुरुषइति कलोरवोयस्यसकलरवःइति - संख्या
निषेधनिवर्त्तनेद्वौप्रतिषेधौ संख्यानिषेधस्यनिवर्त्तनेद्वौप्रतिषेधौप्रयोक्तव्यौ यथा समरम्हइनि
यःयशास्यः ननन्नितोविनयीत्रिदशेश्वरः सखलुनापसबाणपरंपराकवलितक्षतजःक्षितिमाश्रि
तः विशेषणमात्रप्रयोगोविशेष्यप्रतिपत्तौ विशेष्यस्यप्रतिपत्तौजातायांविशेष
णमात्रस्यैवप्रयोगः यथानिधानगर्भमिवसागरंवरं अत्रहिष्टधिव्याविशेषणंमात्रंप्रयुक्तं एते

नकुङ्कुमस्यतस्याथपुरापुरेर्लतारपट्टादुदगादुदर्चिः गिरेस्तटिद्धानिवेत्यादय: प्रयोगाख्याख्याता ॥
सर्वनाम्नानुसंधिरिति छन्नस्यसर्वनाम्नानुसंधिरनुसंधानं प्रत्यवमर्श: कार्यइतिछन्नस्यहेतोस
मासेछन्नस्यगुणीभूतस्ययथा नवाविनीलोत्पल---- मुखस्यतद्वैकुसमानगंधिनइति संबद्धसंबंधे
षिषष्ठीकुचित् संबद्धेनसंबंध: संबंधसंबंध: सम्बन्धिनषष्ठीप्रयोज्याकुचित्---- कमलस्यकंद
इति कमलेनसंबद्धनलिनीसम्बन्धि: कंदइतिसंबंध: तेनकंदलंकांडादयोग्या ख्याताइति ॥
अतिप्रयुक्तेरेषसाधापदा अनीवकविति:प्रयुक्तमिति प्रयुक्तेरे षसाधापदं प्रयोज्यंयथा
गाषिदित्यसित जाषनगलामित्यत्रगलेतिरे षसाधापदं अनतिप्रयुक्तेनतुप्रयोज्यं य

ष्का कंकेलीकाननालीरविराजविलसत्सल्लवानर्तयन्तादत्यत्र कंकोत्रापदं लिंगाध्याहारो लिंगं वा
ध्याहारस्यलिंगाध्याहारावतिप्रयुक्तोप्रयोज्याविवक्षितलिंगयथा वक्षेमाकुंकुमस्यासीत्कुंकुमागंदूषमेकं
मनेरित्यादिषुगंदूष: शब्द:पुंसिरूपसाप्रयुक्तोनस्त्रियां---- स्त्रीत्वे अध्याहारोयथा मालवेतम
नल:पवनोवावारणोमदकल:परभृतो वन्यमोदकरविप्रसवेवास्त्रियेस्कलतयासहदृश्य अ
त्र ध्रुवाश्व--त्यादीनामध्याहारोयंयथाप्रयुक्तं इति ॥ लक्षणाशब्दश्च लक्षणाशब्द: अतिप्र
युक्ता: प्रयोज्या यथा हिरेफोदरशब्दस्यभरवकवाकाद्यो लक्षणापरो अनतिप्रयुक्तास्तुनप्रयो
ज्यायथा द्विक:काकरति ॥ ननुह्येकत्यमेकत्र तेषांलक्षणाशब्दानांनबाहुल्यमेकस्मिन्वाक्य

प्रयोक्तव्यं शब्येतेत्यागाचकस्यवाचकत्वद्वावेनवक्तुमिति ङ स्तनादीनांङित्वाविशेषात्तिः प्रायेण
स्तनादीनांङित्त्वाध्यासिताजातिः प्रायेणबाङ्क्येनमथा स्तनयोस्तरुणीस्तनस्येति प्रायेणेतिवचनात्कचि
न्नस्तवति यथा स्त्रीणांचक्रुरिति अथकथंङित्वाविशेषत्वंजातेः तद्विशेषे तज्ञातावतद्रूपत्वात्तस्याः न
दोषस्तद्रूपत्वाज्ज्ञातेः कथंतद्रूपत्वंजातेर्नेतिजानंति वयंतुलक्ष्यलक्षणेहीङित्परमतानुवर्तिनः नचै
वमतिप्रसंगः लक्ष्यानुसारित्वात् न्यायस्यइत्येवमन्यापिव्यवस्थास्यूह्या ङाकाश्यालंकारवृत्तौग्रा
योगिकेपंचमेधिकरणेप्रथमोध्यायः ङ काश्यसप-------- शृगहिरुच्यतरस्याह ङ रुद्रविशेषक
शेषोनिष्यः रुद्राविशेषत्रप्रयोगेएकशेषोनेषणीयः रुद्रश्चरुद्राणीचेति पु------ शेषः सच

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

नाप्नोति तत्रहितलक्षणश्चेदेवविशेषइत्यनुवर्त्ततइति। तत्रैवकारकरणात्। स्त्रीपुंसकृतएव विशेषोभवतीति
व्यवस्थिता नुपुंयोगाख्यायामिति विशेषांतरमप्यस्तीति। एतेनेंद्रोभवोशर्वइत्यादयःप्रयोगाःप्रत्युक्ताः मि
लिक्विदिपिप्रस्तीनांकथंधातुत्वंधातुगणसमाम्नेः मिलतिविक्लवतेपक्षयतीत्यादयःप्रयोगाः। तत्र
मिलिक्विदिपिप्रस्तीनांकथंधातुत्वंगणपाठेगणपरिपठितानामेवधातुसंज्ञाविधानात् भ्रस्धातुग
णस्यासमाम्नेः वर्द्धतेधातुगणइतिहिशब्दविदश्चक्षते तेनेषांगणपाठेनुमतःशिष्टप्रयोगादिति। ब
लेरात्मनेपदमनित्यंज्ञापकात् बलेरनुदात्तत्वात्यदात्मनेपदंतन्नित्यंदृश्यते लज्जालोलंबलंतीत्यादि
प्रयोगेषु तत्कथंश्रुतं ज्ञापकात्किंपुनस्तज्ज्ञापकंचक्षिड्व्यमुबंधकरणंचक्षिङ इकारेणेवानुदात्ते

नसिद्धमात्मनेपदं किमर्थं ण्यन्तात्करणं क्रियते । अनुदात्तनिमित्तस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वज्ञापनार्थं । एतेन भाविदित्यत्रापि निर्मलतयोव्याख्याता । अवेदयति सर्वं यतिर्ज्ञपयतीति हि सोऽप्रयोगाद्दर्शनात् । अत्र -----
तस्मादात्मनेपदत्वात् ङ विधुतदृतिरिति विधुतदृतिरिति प्रयोगो दृश्यते । सोपि कर्मकर्तृयेवदृष्टव्यः । न कर्तर्यदैवादिकत्वात्तिबेव । मार्ग्यतेऽन्वेष्यतेऽनेनेति मार्गः । अन्वेषणहेतुरित्यर्थः । मृगेरिन्नादेश्च । उणा ४९४ । इति प्रत्ययः । आदृषोदृतिरिति विकल्पितेरिक् । तस्मादात्मनेपदं दृश्यते । मार्गयतेर्नादेश्चार्मिति । तदलक्ष्मालक्षणं परस्मैपदित्वान्मार्गेः । नथाचशिष्टप्रयोगः । करकिसलयंभूत्वाधत्वाविमार्गतिवालसी । ङ । लोलमानादयश्चानशि । लोलमानादयश्चानशि लोलमानो -- मान इत्यादयश्चानशि दृष्टव्याः । शानजपवादः । परस्मैपदित्वाद्वातेर्नेति । लसेर्गत्यर्थत्वा

लिच्यलोः कर्तुः कर्मत्वाकर्मत्वे । अस्त्यर्थलसिर्यः प्राक्पलर्जनांग विप्राह । अस्तिगत्युपलर्जनांशानिमा हेति । अत्रपूर्वस्मिन्नर्थेगत्यर्थत्वात्लसेर्णिजलोपः । कर्तरिस्यगत्यादिसूत्रेण कर्मसंज्ञा दीधिकासुकुदानिविकाशंलसयंतिशिशिराः शशिनामः । द्वितीयपक्षेऽगत्यर्थत्वात्लसेस्मिजलोपे कर्तृकर्मसंज्ञायथा । सिलंसिलिम्माकतरंभुनेर्वंपुष्टिकाभिलिः सौधसिनाथलंलयनाद्विनावलीबालनिशंकरंमुखिः मुखिस्मिलांबाचमवोचदच्युतः । तेमेशरोनिपातेषुतयामयेत्येतस्मिन्नर्थेनेमेशरोनिपातेषुदृश्यो । यण । अश्रूयतेवचनेनस्य वेदनथीतरति । नाधितेनपुराणेति । तिरस्कृतदृतिरिष्टः परिस्खलेनतु सुपरा ण्यत् । तिरस्कृतदृतिरिष्टः परिस्खलेनात्मा तिरस्कृतदृतिः । तत्रनप्राप्तेति तिरःशब्दस्य हि तिरो नदृष्टिर्यत्र हीग

तिसंज्ञा तस्याश्चसत्यंतिरसोन्यतरस्यामितिसकारस्तत्कर्तृतिरस्कृत इतिपरिसूते आह अंतरङ्गेपि चाणादिति परिसूतोह्येतर्हिनवद्भवति मुख्यस्कप्रयोगः लावण्यप्रसरतिरस्कृतोगलेखामिति ढ नैकशष्कुलीति समासात् प्रशस्यानीस्थानंफलितमितिनैकूपमिदमित्यादिषुनैकशष्कोदृश्यते सचनसिध्यति नसासमा सेत्यनेकमितिरूपंस्यात् निरनुबंधस्यनशष्कुस्यसमासेलक्षणेनास्ति तत्कथंनैकशष्कुलीसमासात् मिथुपिपाकप्रस्तीनांसमासोगमिगाम्यादिपाठात् मधुपिपाकमधुव्रतसेवितंमुकुलजालमज्जत्तवीरु ध्यामित्यादिषुमधुपिपाकप्रस्तीनांसमासोगमिगाम्यादिषु पिपासुप्रस्तीनांपाठात् अग्नितादिषुगमिगा म्यादीनामितिहिद्वितीयासमासलक्षणंदृश्यतेति ढ त्रिवलीशष्कुलिः सिद्धः सद्वाचेन त्रीवलीत्यशष्कुलि

१२

ङेयदिसंख्यादिकुसंख्येसंख्यायामितिसंख्याग्रहणमेवसमासविधानात् बिंबाधरइतिकृसोमध्यपदलोपिन्यां बिंबाध रःपीयतइतिप्रयोगोदृश्यतेसचनयुक्तः अधरबिंबमितिवक्तव्यं उपमितंव्याघ्रादिभिरितिसमासेसति तत्क थंविचारइत्याह कृसोमध्यपदलोपिन्यांशाकपार्थिवादित्वात् समासेमध्यपदलोपिनिसति बिंबाकारोधरो बिं बाधरइति तेनबिंबोष्यशष्कुल्या व्याख्यातः अत्रापिपूर्ववद्वृत्तिः शिष्टप्रयुक्तेवेषविधिस्तेननात्रिप्रसंगः आ मूलतोजातादिषुवृत्तिर्विस्पष्टपटुवत् आमूलतोलमामूलसरलमित्यादिषुवृत्तिर्विस्पष्टपटुवत् मयूरव्यंसकादि त्वात् ढ नधान्यपञ्चादिषुषष्ठीसमासप्रतिषेधः पूरणेनान्यतद्धितोत्तरत्वात् धान्यषष्ठं उलूखलषष्ठं क्षीरसेक तानीत्यादिषुनषष्ठीसमासप्रतिषेधः पूरणेनपूरणप्रत्ययांतेनान्यतद्धितांतत्वात् षष्ठोभागः षष्ठइति पूरणाद्

ति यादृत्वष्ठाक्षमास्यमनित्यविधानात्। ङ। नप्राप्तः पत्रपीतिमादिषु गुणवचनेन पत्रपीतिमापक्ष्मलीपिंगलि
ल इत्यादिषुषष्ठीसमासप्रतिषेधो गुणवचनेनप्राप्तोबालिशनुनकृतः॥ ङ॥ अवक्रो बकुब्रीहि र्व्यधिकरणेजन्मा
ख्युत्तरपदः॥ अवन्येनिवर्जनीयः व्यधिकरणेबकुब्रीहिः जन्मादितरपदंयस्यजन्माद्युत्तरपदः यथागाल्ल
ज जन्मादिवेकजातः॥ कंठेहृत्यःप्राणः हृल्लाड्डुल्लादयोगुणगुणिनोरैक्येहात्॥ तत्रहृदातहृल्लाद्यः॥ स
हृदाद्यहृल्लाद्यः ङ पूर्वनिपातापवादोऽयम्॥ काम्बलतंतवकंबलमितियदृच्छयापूर्वनिपातेकृतेति
तत्रापवादोऽयम्॥ सन्नित्यत्वात्तापनेतुसर्वविषयमिति॥ ङ निपातेनाप्यतिहिते कर्मणिनकर्मविवक्षि
परिगणनस्यप्रायिकत्वात्॥ सनतिहितइत्यत्रस्थेतिकृतहितसमासेतिपरिगणनंकृतंतस्यप्रायिकत्वा

न्निपातेनाप्यतिहिते कर्मणिकर्मविवक्षिर्नभवति॥ यथाविषवृक्षोपिसंवर्ध्यस्वयंछेत्तुमसांप्रतमितिपं
डितंमूर्खइतिमन्यते॥ ङ॥ शक्यमितितस्मिंविशेषवचनस्यापिकर्मणिधायंसामान्योपक्रमात्॥ शकेश
क्तिसहेश्वेतिकर्मणिशक्यमितिरूपंभवति॥ विशेषवचनस्यापिचकर्मणिधायेकर्मणि
धानेसमान्योपक्रमाद्विशेषानपेक्षमिति॥ यथा॥ शक्योमोक्षोधिपतेर्नरोदयात्कर्तुंपुरश्चनास्तेतव॥
अप्रगल्भवैयेसूचिकोमलाछेत्तुमयत्नस्वसंपुटैः करैः॥ अत्रनाप्यरुचनेतिगंयथा॥ शक्यंचस्वमां
सादितिरपिरुप्रतिरंतुमिति नचैकांतिकःसामान्योपक्रमः॥ तदाहशक्यार्थंकुरुतेतिविशिनीकंद
चैरुपादा इत्यपिभवति॥ ङ॥ नित्यंवदाधिक्यमयोगानोविकारः॥ येनांगविकारइत्यत्रसूत्रेयथोगानोनि

सत्यधिक्यमपि विकारः यथा प्रेक्षणकाले इति सति सप्तम्यां सत्यां पुत्रेण च चिलोचनेत्यपि नक्षत्रमिकीटानामित्येकवद्भावप्रसंगात् आयुषः क्षमिकीटानामजं करणमस्येति अचक्षमिकीटानामिति प्रयोगोऽनयुक्तः क्षुद्रजंतुकरणेकवद्भावे प्रसंगात् नच मध्यमपदलोपी समासोऽयुक्तः तस्यासर्वविषयत्वात् नखरोष्ठ्यावुष्ठ्यखरमिति पाठात् खरोष्ठौ वा हननेयेषामित्यत्र खरोष्ठ्यमिति प्रयोगोऽनयुक्तः गवाश्वप्रभृतिषूष्ठ्यखरमिति पाठात् आसनेऽयसेऽतेः लावलवनुत्यायुदासयत्यत्रासतेर्दुनोरसंगतिर्हीत्याहनेष्विति प्रयोगोऽनासनूसूत्रविधानात् ङ युध्येदिति पुधक्रोधे धातर्तस्मिन्हतेनयुध्येदिति प्रयोगः सचायुक्तो युधिनत्यनेपरित्वात् नकथंयुध्येदित्याह युद्धमित्यात्मनोयुद्धेदित्यादि ङ विरजायमानादिष्वन्यङ्कृत्यः वि

विरजायमानेमलयमास्तदित्यादिषुक्यङ् निरुद्धो ॥ स्रग्दिषपाठात् ॥ अर्हेतोर्हनेर्लिचुरादिपाठात् ॥ घातयित्वा दृशास्यमित्यर्हेतोर्हनेर्णिच्दृश्यते ॥ सकथंचुरादिषुवटआसूदृघटर्हत्यर्थश्चेतिपाठात् ॥ ङ ॥ अनुचरीतिचरेष्टि तत्वात् ॥ अनुचरीप्रियतमेतिमहाभाष्यात्रानुचरीतिनयुक्तः ॥ ईकारलाभाद्दाहचैष्टितत्वात् ॥ पचादिषुचरादि तिपठ्यते ॥ ङ ॥ केसरालमितिलतेरणिकेसरणलमित्यत्रकेसरालमिति कथं आङ ॥ अलतेरणिअलसूक्ष्मणपर्याप्तिवारणेष्वित्यस्मात्पर्याप्त्यर्थकेसरेऽर्हेकर्मण्युपपदेकर्मण्यपणित्यनेनणिसतिकेसरे लमितिसिध्यति ङ पत्रलमितिलतेकेपत्रलंबनमितिविरजतइत्यत्रपत्रलमितिकथमाङ ॥ लतेःकेलाभादनइत्येनस्मात्सूत्रादनार्थात्रत्रेर्हेकर्मण्यपपदेआलोनुपसर्गात्किरतिकमत्ययेसतीति ङ ॥ महीभ

दयोमूलविरुजादिदर्शनात्॥मही प्रधरणे प्रदित्यादयः शङ्कामूलादिरुजादिदर्शनात्॥के प्रत्ययेनति मही धरतिम
ही प्रत्येवमादयोन्येपिदृश्याः॥ङ॥ग्रलादिषुहेतेनियमादिहाप्यसिद्धिः॥ग्रलादिषुपपदेषुहेतेः किंविधेो ग्रलः कृ
णहेतेरिति॥ग्रतिहा इत्येवमादीनामसिद्धिः॥नियमात् ग्रलादिषेव हेतेरिति चतुर्विधश्चात्रनियमार्थः॥निय
मानरविषयो निरूप्यः॥ ग्रलविहादयः॥ हेतृन्कृत्वाग्रलविद् वृत्तलिदित्यादयः प्रयोगानुसाग्रलादिषु हेतेरेव
नियमात्॥ग्रहकृंतनवृत्त्या वेत्तीतिविन्॥तिनत्तीतिछिक्किप्रेतिक्किप्तः॥हंतेर्विहादिभ्रंह्मादीनांसमा
सरति॥ङ॥तेनहीधरादयोपिव्याख्याताः॥तेर्विहादिभिर्हीधरादयोपिव्याख्याताः॥ धरतीतिधरेमहा धरेम
हीधरति॥एवंगंधबाहादयोव्याख्याताः॥ङ॥सिदुरादयः कर्म्मकर्त्तरिच॥सिदुरंकाष्ठं तिन्तिरसिदुरेव्योमशृं

गमिति॥छि॥दुरानपोदिवसः॥मन्मरक्षिदुरंप्रेमः॥वेगुरा प्रीतिः॥मा नेगन्मानवेंगुरमित्यादयोहित्रयोगाकृष्यतेन
कर्म्मकर्त्तरिकर्त्तरिच॥कर्म्मकर्त्तरिचायमिष्यतइत्यत्रहिचकारः॥वर्त्तरिचेत्यस्यसमुच्चयार्थः॥ङ॥गुणवि
स्तारश्चिंत्याः॥गुणविस्तरोव्याक्षेपविस्तरइत्यादयः॥प्रयोगाश्चिंत्याः॥प्रथनेघनशब्दइतिघञप्रसंगात्॥
॥ङ॥ग्रवतरावचायशब्दोहीर्घत्वमत्यासोबालानां॥ग्रवतरशब्दस्यावचाय ग्रशब्दस्यचहीर्घत्वम
त्यासेबालानांबालिषानांप्रयोगेषितिलेषुवतरग्रवतारइतिप्रयुंजतेमाकलावतारइतिग्रहयुक्तो
लावेतरेतरविधानात्॥ग्रवचयापनवचयइतिप्रयुंजतेपुष्पावचयइति॥हस्तादानेचेरस्तेयइतिघ
ञ्प्राप्तइति॥ङ॥ग्रोस्तेतिनिपातनात्॥ग्रोस्तेत्ययंशब्दःस्तायुनिपातनात्॥ शुनश्शुनइतोस्तायस्तिति॥शु
नेतिहशुदादेश कृतिर्गणवदहुलिहुणवगुणप्रतिषेधात्सामान्यनिपात्यतइति॥ङ॥ग्रोस्तायस्तित्यत्रैकेहेतो

॥ का · अं ॥
५४ न

किंवोत्सा अप्राहोस्वित्छो सरतिविशेषावगतिरार्षपारोदेराकृतिर्गणत्वादङ्गिरुएवगुणप्रतिषेधाक्
वस्कनिपात्यैइतिशोसार्थविशेषेत्यत्रैकेशोकिंवोत्सा अहोस्वित्छो सरतिविशेषावगतिरार्षपारंपर्येचिक्
षादृत्तिः॥ ङाप्प्रसृविधोर्गुरोः स्त्रियाबहुलंविवक्षा॥ प्रसृविधौप्रसृविधानेगुरोश्चहृस्वस्त्रियाबहुलंविव
क्षा॥ क्वचिद्विवक्षाक्वचिदविवक्षा॥ क्वचिद्विशेषमितिविवक्षायथा॥ दीर्घलघ्वोरिति॥ अविवक्षायथा॥ तङ्करोति॥ विव
क्षाविवक्षेयथा॥ बाधाबाध॥ उह्यऊह्यः॥ दीर्घाद्घीरिति॥ ङाप्यवसितादिषुकृञःकर्त्तरिचकारात्॥ अवसितप्रतिपन्नार्थ
त्यादिषुसावकर्मविशिष्टोपिकृञः॥ कर्त्तरिगत्यर्थादिसूत्रेणचकारादनुक्तसमुच्चयार्थात्॥ सावकर्मणिकर्तरिणौचकार
इतिचेत्॥ आवृत्तिःकर्त्तव्या॥ ङाप्प्रारेतिसूत्रेन्यग्लंतत्रत्यमात्॥ ग्रामोलिंगिरूपंवानाभित्यादिनाहेतिसूत्यादितः

Dr. BHAU DAJI LIBRARY

सरूतेप्रयुक्तइत्याहभगवान्प्रकृतिरिति॥ अन्वक्ष्यकृतकाजातिर्धात्वोर्णलंतस्यलिटिस्मात्॥ अनुपूर्णाश्चैवंप्रयुं
जते॥ आहुस्मस्मितमधुरमित्यादिरांगिरसिति॥ अनुकरोतिभगवतोमायाएवेत्यत्रापिमन्येस्मात्॥ कविनाप्रयु
क्तोलेख्यकेत्युनालिखित इति॥ ङाप्नदीभवतीत्यःस्त्रियांदाप्योप्राणिः॥ उपश्रोतःस्वप्यस्थिरमहिषोवर्गशबलाः॥ अवं
तीनांजाताःप्रमुदितविहंगाश्चटकयः॥ स्वपरोत्करकल्पाः॥ कुक्कुमानांसमूहइत्यादिषुस्त्रियांदाबलाहित्य
क्षोपोप्राणित्यतोङीषितिङीषिधानात्॥ ङाप्प्राणिनीलेतिनित्यः॥ कुवलयदलनीलाकोकिलाबालचूतेइत्या
दिषुनीलेतिनित्यः॥ कोकिलानीलेतिनसेवितव्यं॥ नायंशब्दोजलपर्यायेसूत्रेणप्राण्यभिधायितीङीषिधाना
त्॥ ङाप्मनुष्यजातिर्विवक्षायांनेति॥ इतोमनुष्यजातेरूङुतरत्यत्रमनुष्यजातेर्विवक्षा॥ अविवक्षायांङी

ष्यानुसारतः मंदरस्यमहिराक्षिपार्श्वतोनिम्ननाभितरवेतिनिम्नगाः॥पाशावाक्कविकर्षणोद्वावामिनोहपद्वीविसा
ग्यते॥अत्रमनुष्यजातिर्विवक्षायामितोमनुष्यजातेरितिङीपिसति॥मे-र्धोवृषः॥इतिसंबुद्धौहस्वत्वेसिध्यति॥ना
सिशब्दःपुनश्चैतत्रश्चप्राणंगाहितीकारेकृतेनिम्नानासिकेतिस्यात्॥कृतोगरागोनयनोहविंदुसिर्वनिम्ना
सेनिपतद्दूरंविलं॥युतंरुषासिन्नगतेरसंभयं॥शुकोहरत्यामधुबंधुनोशुकं॥अत्रनिम्नानासेतिसिमनुष्यजा
तेरावैवेक्षेतिङीपूकृतः॥कलनुजहिहिकोपलित्यत्रमनुष्यजातेरविवेक्षेतिऊङ्नकृतः॥ऊङ्कारात्पू
र्वप्रवृत्तेः॥उतउहिहिलठकारांतादपिकचिद्भवति॥आर्थप्रवृत्तेः॥कासौप्रवृत्तिः॥अप्राप्तिजातेश्चार्थ
ज्यादानमिति॥अजा- कर्कंधूरित्यादिरारण्डेनकिंसुलुसंभूमेण॥अत्रकुजुधाक्षेनदिमिद्वोसवतिऊ

दिलमति॥सुभ्रूरितिस्यात्॥ऊ॥कार्त्तिकीयरतिऊनदुर्भरः॥कार्त्तिकीयोनदस्यानितिप्रत्यये॥अत्रकालाऽहमितिऊङ्
वनंदुःखेनप्रियतइति॥ऊ॥कुंभंरतिमितिकुंभंरंतमदत्यत्रचकालाद्भवति॥ऊ॥शाश्वतमितिप्रयुक्तः॥शाश्वतेत्यो
दित्यत्रशाश्वतमितिनदृश्यते॥कालाद्भवतीतिऊङ्संज्ञात्वेषांनवितेधःशाश्वतिकइतिसूत्रकारस्यापिप्रयो
गः॥अप्राप्तप्रयुक्तेशाश्वतप्रयुतिषेधइतिप्रयोगात्॥शाश्वतमितिसवति॥ऊ॥राजबंधुरयरतिसाधर्थधेमति॥
राजबंधुःसूर्यबंधुरित्यादयः॥साधावर्थेयोयत्रसाधरितितत्रिमत्तसवति॥नमाधेपुनर्दिगादिपाठेपि
बंधुशब्दस्यबंधुरादूनत्रत्ययः॥नरंतनिधिःप्रतिषेधात्॥ऊ॥हारबंधोनो-प्रयुक्तः॥हारबंधोनमित्यादिपुरा
रवशब्देषुअप्रयुक्तोनित्यंवृद्धौ॥स्वरादित्यइतिमयटसविनेयं॥ननुविकारावयवयोरर्थयोर्मयडिधीयते

॥ अत्र तु दारुण इति त्रिविक्षायां दारव इति सविषयति निवमपि स्यात्॥ वृक्षच्छदति छविधानात्॥ सुन्धिम
दिश्विमनिन्नपः॥ सुन्धिमा प्रेप्तिमा इत्यादिषु इमनिन्नपः॥ अनेवणीयः॥ ओपम्यादयश्चातुर्वर्ण्यवता॥ औप
म्यसांनिध्यमित्यादयश्चातुर्वर्ण्यवत स्वार्थिकष्यञैताः॥ ष्यञः षिकरणदीकोशे बकुलं॥ गुणवचनब्राह्मणा
दिभ्यः ष्यञ्ञतस्यषिकरणदीकोशतति॥ बकुलं॥ ब्राह्मण्यमित्यादिषु नसवति॥ सामग्र्यमित्यादिषु विकल्पे
न॥ सामग्र्यं सामग्रीवैदग्ध्यं॥ वैदग्ध्यं॥ ढाधन्वीब्रीह्यादिपाठात्॥ ब्रीह्यादिषु धन्वन्यक्षस्यपाठाद्धन्वीरति॥ इनो
सतिसिद्धेरवति॥ चतुरस्रशोसीतिणिनौ वक्तव्यौ तस्माच्चतुरस्रशोसिवपुविपक्षं॥ नवयौवनेनेत्यत्र चतुरश्रशो
सीतिवमुक्तं॥ ब्रीह्यादेशोसाधकृपाठेपिरतिर्नसिध्यति॥ अरण्यवतीप्रतिपदिकेनेतितदेतदविचित्रतिषेधात्॥ ४६

तवतुवातदेतविधिस्तथापिकर्म्मधारयात्मत्वर्थीयातुपपत्तिर्द्युत्वात्प्रकृतस्येति॥ बहुव्रीहेरेवसवितव्यं॥ मत्व
र्थीयस्याप्राप्तिस्तत्कथंचतुरस्रशोसीतिप्रयोगः॥ अस्माद्णिनेश्चतुरस्रशोसतरति॥ नाक्षीलिकेलिमायंप्रयोगरति॥ अ
यानुनेयशोसीति॥ कथंनसूत्रपूर्वनकृतिःकल्पाकर्ष्णमिति॥ सुतेःसाधकारिण्यावश्यकेवाणिनिःकृत्वातदेतत्सू
त्रावश्यंपश्चाद्ढ्रीहिःकर्त्तव्यः॥ अनुनेयंशोसिसंयत्तेयति॥ तावत्सत्ययत्नगतार्थत्वात्॥ नप्रयुक्तः॥
यथानिराकुलत्तिष्ठति॥ सधीरस्तावेति॥ ढाकंचुकीयतिस्यचि॥ जीवंतिराजमहीषीमनुकंचुकीयाइत्यत्र
(कंचुकीयाइतिकथंमत्वर्थीयस्यलुप्तत्वप्रत्ययःस्यात्तावत्॥ सादृश्यविवक्षयेतिकंचुकीयाइतिसवति
ति॥ कंचुकमात्मनइच्छंतिकंचुकीयाः॥ ढाबोऽप्रतियोग्यपेक्षायामप्यतिशायनिकाः॥ बोऽस्यप्रतियोगि

नोपेक्षायामप्यतिशायनिकाल्पप्रयोगे लवंलीति॥ घननरतम॥ बहुनरं प्रेमेति॥ ढ॥ कोपिलादय इलचि वर्णे
लोपात्॥ केपिलवापिल इत्यादय॥ रूपं कोकिलवापिलादिष्वादिशब्दो मीमांसादयोऽपि यत्र चनिलबो चेति इल
चि कृते राजादाकृतमिति॥ वर्णलोपस्तिध्यंतीति॥ ढ॥ कोकिलमिति विनयादिपाठात्॥ सुकेवमोकिलमितिपी
विनयादिपाठात्तद्दृष्टव्ये स्वार्थिकाश्चप्रतिषेधोलिंगवचनान्यतिनसंतं इतिनपुंसकत्वं॥ ढ॥ प्रातिलादय॥ प्रातिला
दिषु॥ प्रातिलादेय॥ शक्ष॥ प्रत्नादिषुदृश्यं॥ प्रातिलाविकृतिकुलादिस्य॥ प्रत्नादिपाठात्तृतिस्वार्थिकेकृते प्रति
लंबेकृतंकुलमित्यादय॥ प्रयोगा॥ सिध्यंतीति॥ ढ॥ नसरजसमित्यत्र मयीसावेव मधुरजसंमध्येपप्रेपिबंति
शिलीमुखादित्यादिषुसरजमितिनयुक्त॥ प्रयोगा॥ अत्रमयीसावेव॥ अमयीसाएवसरजसंसकृत्यष्टत्यात्॥ ढ॥

नधतधनुषीत्यसंज्ञायां॥ धतधनुषिशौर्यशालिनीत्यत्रधतधनुषीत्यसंज्ञायांनयुक्त॥ धनुषश्चेत्यन्विधानात्
संज्ञायोह्यविकृतेवासंज्ञायामिति॥ ढ॥ दुर्गधिपरदुर्जन॥ दुर्गंधिकाएदित्यादिषुदुर्गंधिपरदसमासोनदु
र्जनेच॥ तत्रादिषुदुशब्दस्यपाठात्॥ ढ॥ सुरत्यादय॥ प्रतिविधेय॥ सारक्षरोषासरतीसमर्जनेति॥ शिखरदतिपतिव
रसनेत्यादिषुसरदत्यादय॥ शक्ष॥ प्रतिविधेय॥ सारक्षरोषासरतीसमर्जनेति॥ शिखरदतिपतिवरसनेत्यादि
षुसरदत्यादय॥ शक्ष॥ प्रतिविधेयइत्यादेशलक्षणत्वात्॥ नतुप्रतिविधानं॥ अग्रेलादिसूत्रेचकारस्यानुक्त
समुच्चयार्थत्वात्॥ सुरत्यादिषुदशब्दादेशइत्येके॥ अन्येतुवर्णग्रहणंसुरत्यादयस्त्रियांसंज्ञायामितिरत्नादेरेवविकल्पेनसिद्धएवेति॥ ढ॥ हतहृदेरसरतिनक - इतविधिप्रतिषेधात्॥ अवंगन

खकोटिः लवदृष्टोरसोरक्षसाहत्यत्रक्षतदृष्टोरसइतिवत्प्रकृतिप्रत्ययादिकपुनर्लक्षणवत्त्वात्पदद्वि
केनेति। तदंतनिषेधात्॥वाक्यंचैवं कर्त्तव्यं॥हतेनदृष्टोयेषामिति॥ङ॥अवेक्षतीतिदृक्शिवया॥अवेक्षेत्यत्र दृ
क्शिवयागुणएवयुक्तइति॥अपांगनेत्रेतिलुगजन्तस्य॥अपांगेनेत्रेयस्याःसेयमपांगनेत्रेत्यत्रलुगजन्तस्य॥अ
मूर्द्धमस्तकात्वोगादकामरति सप्तम्या॥अजन्विधानात्॥ङ॥नेषाःस्त्रियप्रियायाश्चपुंवद्भावःप्रतिषेधात्स्त्रि
यप्रियोवृद्धकंलतेत्यादयोनेषाःस्त्रियांपुंवद्भावस्त्रियाहिपुंनिषेधात्॥दृढःस्त्रीलिंगोसर्वनेति
अत्रपूर्वपदस्यस्त्रियांनिवर्त्तितत्वात्॥जलजेबुलतादयोदुस्त्वविधेः॥जलजेबुलतादयोऽजन्तेत्यः॥अजेकर्के ४८
धुत्रदुस्त्वेत्यादिषुकर्त्तेजलजेबुलतादयः॥आरदुस्त्वविधिः॥कोदुस्त्वौयोगाजवत्येतिदुस्त्वविधानात्॥ङ॥ति

तिलकादयोनिरादिषु॥तिलकादयःशब्दाःनिरादिषुदृष्टव्याः॥अन्यथातिलकवतीत्यादिषुमतुपि मतोबहुवा
मनिरादीनामितिदीर्घत्वंस्यात्॥केचित्तुवर्षुयंतिनयामतुपितियोमतुपमायंविधिरिति तेषांमतेनारमरावं
तीत्यस्यासिद्धिः॥निशम्यनिशमय्यशब्दौप्रकृतिसेहात्निशम्यनिशमय्येत्येतौभूतेत्येतस्मिन्नर्थेअत्रशमे
त्यपि लघुपूर्वादित्ययादेशेसतिनिशमय्येतिसंपद्यते॥ननिशम्येत्याह प्रकृतिसेहात्॥शमोदिवादिक
स्यनिशम्येतिरूपं शमोदर्शनइति॥चुरादौणिचिमिसंज्ञस्यनिशमय्येतिरूपं ङसंयम्यतियम्यशब्दावति
जेतत्वात्॥कथंसंयम्येतियस्यशब्दीत्यपिलघुपूर्वादितोरयादेशेनसंपद्यते॥आदृच्छेतिसूत्रात्तोर्णि
वृनहतोर्गतार्थत्वात्॥यथावाचंनियच्छतीति॥लिंगमथवागतौनुणिचि प्रयुज्यतएव यथासंयमयितु

मारय इति प्रपीयेति पीङ् ना प्रपीयेत्ययं पीङः पीङ्पाने इत्येतस्यापि बलेर्हिनस्त्यपीत्वप्रतिषेधात्प्र पाय इति सवति ॥ दूरयतीति बकुलग्रहणात्॥ दूरयत्यवनेतेर्विवस्वतीत्यस्य दूरतीति कथं सिद्धम्॥ विषवद्भावेस्यूलदूरेत्यादिना गुणोपधयोः कृतयो र्विषयतीति सविस्यवोः॥ आह बकुलग्रहणात्॥ नातिप्रसङ्गात्॥ अस्त्वेवं बकुलग्रहणात् स्थूलदूरादिसूत्रेण यद्धिहिंसं तन्न सर्वं इति॥ ॥ ॥ छतीत्यतति घनिषेधो नुम्॥ रतिवचनरात्रिर्ग-छतीत्यस्य तावन्नित्यादिषु ग-छतीप्रवतिषु शकेषु शश्यनोर्नित्यमिति नुमः॥ अनिषेध्योनिषेधुं न शक्यः॥ ॥ मिनेणोर्नेति पुंवद्भावात् मिनेणोर्नेति कथं णोर्नेत्ये तिसवितव्यं एकोविविसत्कावितिनुमविधानात्॥ आह तृतीयादिषु सापितपुंस्कमिति सवति॥ ॥ वेस्यतीतिपदसंगात् पतितोवेस्यसिधितोवित्यत्र वेस्यसीति नसिध्यतीत्पदसंगात्॥ आह पदसंगात्सिध्यतीति वेस्यसीतिहि पदं सन्यतो वेसिध्य

सीत्यर्थनिपातस्त्वमित्यस्मिन्नर्थे क्वचिद्दृश्यतेंकारे प्रयुज्यते॥ यथा॥ पथिबस्त्वमसिमत्यमत्यथा इति॥ ॥ कामयानशयूःसिद्धे ऽनादिश्चेत्॥ कामयानशयूःसिद्ध॥ अनित्यमागमशासदनमिति मुक्त्वकृतेयण प्रनादित्यात्॥ ॥ सोहृदोहृदयस्यहृद्भावश्चहृद्भावात् सुहृदयदुर्हृदयशब्दाभ्यांयुक्तादिपाठादिति कृतेहृदयस्यहृद्भावः॥ आदिहृदो हृदयशब्दो सवतटतिनिपातनात्॥ अनेनहृदादेशोप देशत्वान्नोभवेदेव ना पदेशस्येत्यादिनाहृदितिप्रतिषेधस्यानावेकथंविरमइत्यादिना तिनिपातनात्तिनिपातनेतु यमुउपरमइत्यतंत्रंचोप सर्गइति ॥ उपसर्गादिषुसामीप्येद्विरुक्तेषुहृतोया उपसर्गादिषुसद्वेषुसामीप्येद्विरुक्तेषुउपर्यधसः सामीप्यइत्येतेनउपर्या दिषुत्रिषुद्विरुक्तायादिसक्तांत्येषुत्रितीतेषुइतिद्विरुक्तीयादीर्घायांतुद्विरुक्तेषुपरेषुसवतीति -- मुपरिबृहीनांचरतीश्वरमुद्भवंति ॥ ॥ मंहंमंहइत्यप्रकारार्थत्वेमंहंमंहंनुरतिपवनेइत्यत्रमंहंमंहइत्यप्रकारार्थत्वेसवतीप्रकारार्थत्वेसवतीनुप्रकारे ---

वचनमेतद्विर्वचने कृतेकर्मधारय बहुवेमेरुमेरुरितिप्रयोगः॥ मेरुमेरुमित्यत्र ● नुनित्यवीप्सायामिति द्वि
र्वचनं॥ अनेकसामान्यात्मकस्यद्दिर्दृश्यसर्वसामान्यमेरुत्वेनाप्युल्लिष्टत्वं तेनेहावीप्सेति॥ ढौकनमिति
-गतिसमवायप्राप्तेः॥ निद्रा- क्षुद्रेयच्छविरुपरिसुकुघर्घरोवारिवारु, दत्यत्रनिद्रा कुगतिसमुत्क॥
कावोचशोचषितिसमवायप्राप्तेः॥ अनुप्रासप्रियैस्त्वयमपलेशः कृतः॥ ढौकनिष्यतरतिषत्वंचिन्त्यं नहत्त्व
षत्वलक्षणमस्तिकस्कादिपाठोप्यस्यनन्निश्चितः॥ ढौकोगुतिसंगहतिमूर्ध्न्यविधिः॥ श्लाघत्यंगुतिसंगो
पिकोमलाकुसुमलतः इत्यंगोगुतिसेगहतिनमुक्तसकोसेगुजेःसेग● हतिमूर्ध्न्यविधानात्॥ तेनावंतिसेनो
दयःप्रत्युक्तः॥ तेनोगुतिसंगहत्यनेनावंतिसेनदुर्दसेनहत्येनमाद्यः प्रत्युक्तः॥ सुषमादिष्वेतिसंज्ञाया

DR BHAU DAJI MEMORIAL

मगादितिमूर्ध्न्यविधानात्॥ ढौकेंद्रबालशशिहेलनमाहितत्वस्यात्रविवक्षितत्वात्॥ इंद्रबालशशिहेलनमाहितादिति
त्व णत्वंनसंभवति॥ माहितत्वस्यात्रविवक्षितत्वात्॥ स्वतंत्रोलाघमात्रं हृत्रविवक्षितं॥ तेनहिदृनिष्ठमिंद्रबालमिति॥ सरसंतोष
याशशहाविनिद्यालयेनेदृशिनाः॥ अनयोर्विदिगाकांक्षयोषाणमप्यवेक्षितं॥ ढौ॥ [illegible]
[illegible]
याःकायंग्राह्यमलंकारतासोदर्यमलंकारः॥ सदोषगुणालंकारहानयहानासांयाःस्वतंत्रालंकारंसदृष्टादृष्ट
त्र र्थंप्रतिकीर्त्तिहेतुत्वात्॥ सौख्यो काः॥ तिशोकामवेक्ष्यस्ययशसः सरणिंविदुः॥ अकीर्त्तिर्ननिंद्येनकुकवि
त्वविटुंबनं॥ कीर्त्तिस्वर्गफलाभाकरासंसारंविपश्चितः॥ अकीर्त्तिनुनिरालोकेनरकोहादूतिकं॥ तस्मात्कीर्त्ये

DR BHAU DAJI MEMORIAL

मुपादातुमकीर्त्तितुल्ययोहितुं॥काव्यालंकारसारसंग्रहार्थः प्रणम्यः कविवृंगवेः॥इति काव्यालंकारे प्रथमेधिकरणे प्रथमोध्या
यः समाप्तः॥१॥॥अथ चक्रिकः सतर्णस्यवहरिणश्चकथ्यः॥दूरेशिष्यादिवेकित्वात्तेनतरलद्विपर्ययात्॥प्रणाम्यप्रहरेष्व
थवत्॥नमस्तस्मैकपेकप्रसारणाय॥रीतिरात्मकाव्यस्य विशिष्टापदरचनारीतिः॥विशेषोगुणात्मा॥सात्रधा वैदर्भीगौडीयापां-चा
लीच॥विदर्भादिषुदृष्टत्वात्समाख्या॥समग्रगुणावैदर्भी॥यथा॥अस्तिकश्चिद्वाक्यस्वामालिङ्गितसमग्रगुणगुंफिता॥विपंचीस्वरसौभा
ग्यावैदर्भीरीतिरिष्यते॥सतिवक्रिरसत्यर्थेसतिशय्यानुशालनेवा॥अस्तितन्नविनायेनपतिश्चवतिनाम्रभु॥उदाहरणं॥गाहं
तांमहिषानिपानसलिलंशृंगैर्मुहुस्ताडितं॥छायाबद्धकदंबकंमृगकुलंरोमंथमभ्यस्यतु॥विश्रब्धैःक्रियतांवराहपतिभि
र्मुस्ताक्षतिःपल्वलेविश्रांतिंलभतामिदंचशिथिलज्याबंधमस्मद्धनुः॥ओजःकांतिमतीगौडीया॥यथा॥समस्तात्युद्भट

स्यानकिंचिदृपिकिंचिद्दिवाजराति अनेहयत्यथचकर्मीपथंप्रयाताचेतःसतामनुनहृष्टिरवमकृत्या वचसियम
ग्रिगम्यत्वंहेतोवाचकश्रीवितथमपितथातंयत्रवत्तत्प्रयाति उदयतिहिमतादृक्कापिसंदर्शनीलोसहृदयहृदयानां
देनकःकोपिपाकः सापिवैदग्धीजनतायाम् इतिकामातंकोरणारीरश्रमेणिकरणेहिलीयोपायः समाप्तः जो
कोविद्यांप्रकर्षंचिकामांगनि जोफवृत्तंलोकः शकृत्प्रत्यधिधानकोशः छंदोविचितिकलाकलशास्त्रदेशनीतिपूर्व
विद्याः शकृत्संतेः शकृद्भिः पदार्थनिश्चयोधिधानकोशात् छंदोविचितेर्वृत्तसमपछेदः कलाशास्त्रेप्यकलातत्व
ज्ञानेवित् कामशास्त्रतः कामोपचारस्य देशनीतेर्नयोपनयोः रतिवृत्तकुशलत्वंचतः लक्षत्वमभियोगोवृद्धसेवा ५२
वेशनं प्रतिज्ञानमवधानंचप्रकीर्ण तत्रकाव्यपरिज्ञानेलक्षणत्वं काव्यंहिधोमनोभियोगः कामोपरेशगुरुशुश्रू

षणंवृद्धसेवा पदार्थानोद्धारणमवेक्षणं अभ्यासोक्तौ आज्ञानोद्धरणेनावश्यावहेजायतेमनः परत्यक्षीकिते स्वैर्यैर्हेतं
सिद्धमरस्वती यस्यहानित्यनैत्येवपरिवृत्तिसहिष्णुनं तंशकृत्प्राप्तिलक्षणाः शकृपाकंप्रचक्षते कविस्वबीजं
प्रतिभानंचिरंसेकाद्यंप्रबंधानं तद्देशकालाज्ञांविदितोदेशः प्रातिस्वीयःकालः कायेंगगंपंगेच गंगेवृत्त
गंधिकुर्णीकुकलिकाग्रंयेच पद्मरागमूलगंधि यथा पाताजवाजुलसबालिषुदानवेषु अनाविद्धललित
पदंचूर्णं यथा अनाकुलोहिकविलं कौशलमावहति नहिमत्तकलिपातप्राग्नेतृविंदुरपिग्रावतिनिम्नतामाप्नो
ति तद्विपरीतमुत्कलिकाग्रंयथा कलीशशिखरस्खलनस्रवप्रचयप्रबंधचपेटापाटितप्रसन्नतोयकुंभप्रवृत्त
प्रभूतचारुकेसरसारसाकरपुष्पेकेसरीतिपद्यमनेकलेहं तन्निबद्धंनिबद्धंच अनाविद्धललितयोः स्मृत्तं

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June 2017